

RADVILŲ MILICIJA XVIII A.

Dr. Valdas Rakutis
Lietuvos karo akademija, Vilnius

Įvadas

XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos istorijoje, ypač jo pirmoji pusė ir vidurys, yra siejami su karybos nuopuoliu, ir neatsitiktinai. Nedidelės sudėties, be to, savo kokybe ženkliai nusileidžianti kaimynėms armija nebuvo pajėgi ginti savo valstybės sienų ir valstybės interesų, todėl laikotarpis po 1717 m. menkai istorikų tyrinėtas ir šiuo klausimu nedaug rašyta. To meto privačios kariuomenės atrodė neregėtai didelės ir labai pajėgios, nors ir su sava specifika. Tiriant LDK kariuomenės istoriją XVIII a. negalima neaptarti Radvilų milicijos, didžiausios Lietuvoje ir vienos iš didžiausių visoje Respublikoje.

Pradėjus domėtis šia tema paaiškėjo, kad apie Radvilų miliciją yra daug didelį dokumentų, kurie visi saugomi Varšuvoje esančiame Vyriausiam senųjų aktų archyve, taip vadinamojo Radvilų archyvo VII dalyje. Dokumentų kiekis ir medžiagos gausybė gerokai pranoko autoriaus galimybes su jais susipažinti per kelias turimas savaites. Iškilo dilema, ką daryti, ar rašyti nedidelius straipsnelius, darbą išdalinant per kelerius metus, ar parašyti iliustracinio pobūdžio apžvalgą, paremtą jau išleistais darbais, publikuotais dokumentais ir kai kuriais kitais dokumentais. Pastarasis variantas pasirodė esąs geresnis dėl savo informatyvumo ir atitinkantis tyrinėtojų poreikius, o ateityje bus stengiamasi giliau ir plačiau tyrinėti, siaurinant tyrimo chronologinius ir teminius rėmus.

Pagal Tarptautinių žodžių žodyną *milicija* (lot. militia) – kai kurių šalių nereguliari atsargos kariuomenė, komplektuojama teritoriniu principu¹. Straipsnyje vartojamas milicijos terminas atitinka realiai vartotą sąvoką ir reiškia privačią kariuomenę, nepriklausomai reguliarios ar neregulios sudėties ji būtų.

Darbe naudoti minėti Radvilų archyvo, esančio Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje, VII dalies dokumentai, daugiausiai iš Jeronimo Florijono ir Karolio Stanislovo Radvilos milicijos laikų, kai kurie laišakai, skelbti Kotlubajaus knygoje „Radvilos“ bei Karolio Stanislovo Radvilos korespondencija. Bendrai situacijai suvokti labai praverė J. Kitovičiaus atsiminimai², Martyno Matuševičiaus dienoraštis³. Darbui praverė neseniai publikuotas Jeronimo Florijono Radvilos dienoraštis⁴. Taip pat remtasi kita literatūra. Vertingi pasirodė XIX a. rašyto Kotlubajaus knygos „Radvilos“ straipsniai, kuriuose daug vietos skirta karybai, nors kai kurios nuostatos dėl suprantamų priežasčių pasenusios, ypač nusakant Radvilų milicijos dydį, be to, pati informacija turi sensacijų pobūdį. Ši knyga ir joje pateikta informacija veikė vėlesnius XIX a. II pusės ir XX a. I pusės darbus. Mūsų temai skirtas Marijos Pasztor darbas⁵, kuriuo didžia dalimi teko remtis. Autorė susidūrė su panašiomis problemomis, pateikdama tik bendrą milicijos vaizdą ir daugiau domėdamasi milicijos vaidmeniu politiniams Respublikos santykiams tuometinių partijų tarpusavio kovose. Taip pat autorei nepavyko pasinaudoti Minsko archyvu, nors ji ir žinojo apie ten esančią medžiagą. Autorė taip pat painioja milicijos ir reguliarios LDK kariuomenės reikalus ir su jais susijusius faktus⁶, milicijos karių skaičius pateiktas

---

¹ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 2001.

² Kitowicz. J. Opis obyczajów za panowania Augusta III. Warszawa, 1985.

³ Matuszewicz M. Diariusz.

⁴ Radziwiłł H. F. Hieronima Floriana Radziwiłła diariusze i pisma różne. Warszawa, 1998.

⁵ Pasztor M. Milicje magnackie Radziwiłłów: Michała Kazimierza „Rybenki“ i Karola Stanisława „Panie Kochanku“ – skład, organizacja, funkcje // Trudne stulecia. Studia z dziejów XVII i XVIII wieku, ofiarowane Prof. Jeremie Michalskiemu w 70 rocznicę urodzin. Warszawa, 1994.

⁶ Pavyzdžiui, kalbant apie miliciją yra tvirtinama, kad uniformą įvedė Mykolas Kazimieras Radvila, iki tol kiekvienas nešiojo, kaip norėjo, bet tai taikytina LDK kariuomenės tautinio autoramento daliniams.

nenuosekliai, nesilaikant choronologinės tvarkos, dažnai nenurodant tikslios pateiktų duomenų datos.

Skirtingai nuo ankstesnės autorės, Mareko Jano Bączkowskio darbas apie Radvilų kadetų korpusą⁷ yra išsamus, autorius gerai susipažino su šaltiniais, o autoriaus korpuso karininkų ir bendros karo mokslo padėties aptarimas leidžia priskirti straipsnį prie geriausių darbų, skirtų Radvilų milicijai. Autorius pabandė kritiškai pažvelgti į keletą istoriografinių mitų, pateikdamas vieną išsamiausią Radvilų milicijos aprašymą. Autorius labai sureikšmina Mykolą Kazimierą Radvilą, vadina jį kone monarchu, todėl ir kadetų korpuso steigimą Neasvyžiuje vertina kaip didelių ambicijų pasireiškimą, taip pat aptaria praktinius milicijos poreikius. Jis atkreipia dėmesį, kad Lietuvos švietimą ši mokykla turėjo veikti vien dėl savo ilgos istorijos, be to, ilgą laiką tai buvo vienintelė tokia mokykla Lietuvoje. Autorius pamiršo, kad ji buvo pirma ir visoje Respublikoje.

Apie 1764 m. karinius įvykius yra rašyta, tačiau detalios karinės analizės pasigendama. Deimantas Karvelis yra aptaręs 1764 m. Lietuvos generalinės konfederacijos karinę veiklą⁸. Glaustai ir nuosekliai apibūdinti 1764 m. įvykiai, nurodytos pagrindinės pralaimėjimo priežastys, tačiau vertinant, pavyzdžiui, Slonimo mūšį ar, kaip tekste vadinama, susidūrimą, remtasi tik rusų ir juos kartojančiais šaltiniais, nėra įvertinta tikroji milicijos padėtis ir jos sudėtis, kokią reikšmę konfederatų kariuomenei turėjo Rusijos daliniai.

Baro konfederacijos karinis aspektas Lietuvoje ir Radvilų milicijos poveikis jiems nėra sulaukęs tinkamo tyrimo. Autoriui nepavyko rasti išsamaus tyrinėjimo, be Władysława Konopczyńskiego studijos, skirtos Baro konfederacijai⁹.

Darbo chronologinės ribos yra susietos su trijų Radvilų giminės atstovų, Mykolo Kazimiero „Žuvelės“, Jeronimo Florijono ir Karolio

---

⁷ Marek Jan Bączkowski. Akademia rycerska w Nieswieżu i Radziwiłłowskie korpusy kadetów w XVIII wieku. *Wiek oświecenia*, t. 10, Warszawa, 1994.

⁸ Karvelis D. 1764 metų Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės generalinės konfederacijos klausimu // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997, p. 402–406.

⁹ Konopczyński W. *Konfederacja Barska*, t. I, Warszawa, 1936.

Jeronimas Radvila

Karolis Radvila

Stanislovo, praktine veikla. Jos pradžia laikytume 1733 m., kada politinių aplinkybių dėka iškyla Karolio Stanislovo I Radvilos sūnūs, pradžioje Mykolas Kazimieras, po to ir jo jaunesnysis brolis Jeronimas Florijonas. Pabaiga reikėtų laikyti 1792 m. karą ir II Respublikos padalijimą, didžiąją dalį Radvilų atidavusį Rusijos imperijai.

Darbo tikslas – įvertinti privačios Radvilų kariuomenės reikšmę XVIII a. vid. ir II pusės Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės istorijoje. Kartu keliami šie uždaviniai:

- įvertinti Radvilų kariuomenės kiekio charakteristikas: skaičių, struktūrą;
- įvertinti kokybės charakteristikas: kadru sudėtį, drausmę, karių kilmę;
- išsiaiškinti, kokias funkcijas ši kariuomenė vykdė ir kiek efektyvi ji buvo;
- suformuoti ateities tyrinėjimo gaires.

Straipsnį sudaro keturi skyriai, kurių vienas skirtas bendram privačių kariuomenių pristatymui, toliau nagrinėjama pagal kariuomenės savininkus. Mykolas Kazimieras Radvila buvo už savo brolių Jeronimą Florijoną vyresnis ir, laikantis chronologinio nuoseklumo, turėjo būti aptartas pirmiau, tačiau turimos žinios apie Mykolo Kazimiero pajėgas ankstyvuju jo veiklos laikotarpiu yra per menkos, kad būtų galima ką nors apčiuopiamo pasakyti, todėl pirmiau bus aptariama Jeronimo Florijono milicija. Dėl šaltinių trūkumo nesiimame aptarinėti Klecko ir kitų antraeilių Radvilų giminės šakų privačių kariuomenių, palikdami tai ateities tyrimams.

1. Didikų milicijos ir jų vieta krašto gynybos sistemoje

Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės krašto gynybos sistemoje privačios magnatų kariuomenės jau nuo XV a. turėjo didžiulę, kai kuriais atvejais net lemiamą reikšmę. Valstybėje, kurioje nebuvo efektyvios kariuomenės finansavimo sistemos, ypač taikos metais, o pastovūs mokesčiai buvo labai nedideli, lyginant su karo metu bajorų apdedamais mokesčiais, tik privatus stambus kapitalas buvo pajėgus garantuoti valstybės sienų apsaugą ir tvirtovių išlaikymą.

Privačios kariuomenės išaugo iš vadinamųjų Ponų vėliavų, kurios turėjo savo vietą visuotinio bajorų šaukimo sistemoje. Atsirandant samdomajai kariuomenei ir jai laipsniškai užimant vis svarbesnę vietą krašto gynimo sistemoje, samdos santykiai pasiekė ir privačias kariuomenes, tačiau jų atskirumas išliko. Privačių kariuomenių raida vis dar reikalauja atidaus tyrimo ir šiame straipsnyje nėra galimybių aptarti visą privačių kariuomenių evoliuciją, tačiau šios formuotės atliko didelį vaidmenį tiek atskirų valdų ir jų savininkų istorijoje, tiek visos Lietuvos istorijoje, nes dažnai būtent privačios kariuomenės, kurios ir taikos metu būdavo išlaikomos, tapo valstybės kariuomenės branduoliu ar konfederacinių darinių pagrindine jėga.

Privačių kariuomenių funkcijas būtų galima apibūdinti taip:

1. Savininko, jo šeimos narių ir turto apsauga.
2. Karo metu – valstybės gynimas. Visa privati kariuomenė su artilerija ir tvirtovėmis pereina didžiojo etmono ar jo paskirtų vadų žiniai.
3. Sau palankių sprendimų užtikrinimas seimeliuose ir LDK vyriausiam tribunole.
4. Palyda (seimų, tribunolų, vestuvių, šventinių įvažiavimų į miestą, laidotuvių ir kitom progom).
5. Pagalba draugams ir klientams.
6. Teismo nuosprendžių vykdymas.
7. Mokesčių surinkimo užtikrinimas.

8. Transporto lydėjimas.

9. Valstiečių maištų malšinimas.

Radvilų valdos nebuvo griežtai susijusios su LDK teritorija, keletas valdų, tuo labiau seniūnijų, buvo ir Lenkijos karalystės teritorijoje, nors tradiciškai Radvilų giminė buvo laikoma Lietuvos didikų gimine.

Ordinacijų¹⁰, kurios Augusto III laikais priklausė Radviloms, buvo keturios: Nesvyžiaus, Klecko, Slucko ir Olykos. XVIII a. ne visos ordinacijos turėjo gynybai tinkamas tvirtoves, jos buvo pastatytos ir kituose miestuose bei rezidencijose. Privačios kariuomenės taikos metu nepriklausė valstybinei kariuomenei, tačiau nešiojo panašias uniformas. Privati kariuomenė buvo komplektuojama pagal tris principus: leninę teisę, feodalinį vyresnumą prieš valdinius ir samdos būdu. Pagal pirmą principą Radvilų valdose tarnavo ordinacijų bajorai–žiemionys, gavę po 5 valakus, už ką turėjo stoti su žirgu, pakinktais, dviem pistoletais, šautuvu, kardu, apranga ir balnu – kulbaka. Pagal antrą principą buvo formuojami kazokai, neturėję bajorystės, gavę žemę ir turėję už ją atlikti lengvosios kavalerijos tarnybą¹¹. Panašiomis teisėmis tarnavo ir rinktiniai–pėstininkai. Pagal trečią principą buvo samdomi svetimšalių autoramento kariai¹². XVIII a. Radvilų milicijoje svarbiausią vaidmenį atliko daliniai, suformuoti pagal trečiąjį principą, tačiau išliko ir senosios karinių prievolinių formotės. Aiškumo dėlei pateiksime Slucko kunigaikštystės karinių prievolių sistemą.

Slucko kunigaikštystės karo tarnybos prievolės sistema klostėsi dar vėlyvaisiais viduramžiais, palaipsniui peraugdama į LDK teritorijai būdingą teritorinį vienetą, bet išlaikydama tam tikrą savitumą. XVII a. vid. Sluckas virto stipria tvirtove, kurioje buvo laikoma 1000 karių įgu-

---

¹⁰ Ordinacija (lot. *Ordinatio* – sutvarkymas) – teisė, kuria žemės nuosavybė negalėjo būti skaldoma tarp vaikų, parduodama, įkeičiama už skolas, o paveldima vyriausio sūnaus. Toks savininkas vadintas ordinatu.

¹¹ Pasztor M. *Milicje magnackie*, p. 141.

¹² Svetimšalių autoramentas buvo suorganizuotas pagal kuopų struktūrą su puskarininkių pareigybėmis, kariai nešiojo to meto Europos karių kirpimo uniformas, buvo naudojamos vokiškos komandos.

la¹³. Tvirtovėje tarnavo dviejų rūšių prievolinkai: šlėkta žiemionys ir bajorai. Šlėkta buvo privilegijuota padėtis, jie buvo kilę iš privilegijuotojo luomo, paprasti bajorai ( ) buvo kažkada karo tarnais, tačiau XVIII a. vid. šios dvi grupės viena prie kitos artėjo, tapdamos privilegijuota tarnybinių žmonių grupe. Nuo XVII a. prad. buvo pradėta organizuoti rinktinis (wybrancy) – pėstininkus, kuriuos sudarydavo valstiečiai, atleisti nuo kitų prievolių, taip pat laisvi žmonės, smulkūs bajorai ir žiemionys. Visi šie priklausomi žmonės gaudavo žemės ir už ją turėjo atitarnauti, nors skyrėsi tiek jų teisinė padėtis, tiek turimo sklypo dydis, tiek tarnybos pobūdis. Šiems žmonėms galiojo ne tik kunigaikščių įsakymai, bet ir visuotinio šaukimo prievolė. 1784 m. žiemionys buvo suskirstyti į rejestrinius ir nerejestrinius. Rejestriniai buvo skirstomi į tarnybinius ir činšinius: tarnybiniai tarnavo kunigaikščio milicijoje, o činšiniai mokėjo pinigais, tuo pačiu metu būdami milicijos rezerve¹⁴. Iš rinktinių būdavo formuojamos dvi ir daugiau vėliavų, kurioms priklausę žmonės turėjo apsirūpinti uniforma ir maistu. Taip pat šiems žmonėms galiojo kitos prievolės: taisyti kelius, aprūpinti tvirtovę malkomis, ne tarnybiniai žmonės mokėjo činšą ir atliko kitas prievoles. Visi tarnybiniai žmonės buvo išskirtinė Slucko kunigaikštystės gyventojų dalis, žiemionys ir bajorai turėjo atskirą pilies teisumą, o rinktiniai turėjo savo kuopos teisumą, rimtesni klausimai buvo atiduodami Slucko karinio gubernatoriaus žiniai¹⁵.

2. Jeronimo Florijono Radvilos milicija

Jeronimas Florijonas, Mykolo Kazimiero Radvilos sūnus (1715–1760 m.) buvo viena iš keisčiausių figūrų XVIII a. Radvilų istorijoje, pasižymėjęs nesugyvenamu atšiauriu charakteriu ir izoliuotu gyvenimo būdu, nesidomėjo viešuoju gyvenimu. Motinos Uršulės Pranciškos Viš-

---

¹³ ц е ч . . Ч й е е е е е е -
у е е уц е е XVI-XVIII // Е е д
й ч й Е 1962. , 1964, с. 244.

¹⁴ Ten pat, p. 249.

¹⁵ Ten pat, p. 250.

nioveckos rūpesčiu prie turimos Bialos prijungė Neuburgo valdas¹⁶ ir tokiu būdu tapo labai turtingas. Jeronimo Florijono rankose valdų rinkimo proceso pradžia buvo jau 1731 m., bet tikrasis valdymas prasidėjo, grįžus iš užsienio kelionių, vykusių 1730 – 1735 m.. 1730 m. kartu su broliu Mykolu Kazimieru dalyvavo Augusto II manevruose prie Mühlbergo, Groshanau karinėje stovykloje¹⁷. Derybos su valdų savininkais vyko iki 1744 m.. Savo kariuomenę mėgo koncentruoti vienoje vietoje, tuo sukeldamas kaimynų etmonų, taip pat Austrijos ir Turkijos nerimą, o tai ypač jam patiko. Karininkais jo kariuomenėje paprastai tarnavo svetimšaliai, Kuršo ir Lotaringijos gyventojai. Norėdamas išvengti dezertyravimo, siekė įkurti karo mokyklą, pradžioje Bialoje, vėliau Slucke, kur mokė savo valdinius. Taip pat turėjo grandmuškietininkų gvardiją. Nepripažino etmonų ir karaliaus valdžios, neleido į savo teritoriją valstybės kariuomenės net vykdyti teismo nutarimų, nenorėjo duoti pinigų valstybės kariuomenės išlaikymui, nes esą turi kariuomenę, kuri, jei bus reikalas, padės. 1744 m. jo milicija išvaikė valstiečių maištą. Tik kartą dalyvavo tikrame kare, vadovaudamas 300 karių kavalerijos daliniui. Su broliu etmonu Mykolu Kazimieru, nesutarė, nors tas stengėsi palaikyti gerus santykius. Skyrė didelį dėmesį savo kadedams. Mirė Bialoje 1760 m. gegužės 17 d.¹⁸.

Kariuomenės dydis ir organizacija. Tiek Biografiniame žodyne, tiek Kotlubajaus straipsnyje manoma, kad Jeronimo Florijono miliciją sudarė 6000 karių, neskaičiuojant tvirtovių įgulų¹⁹. Mūsų atlikti tyrimai rodo, kad karių skaičius yra gerokai padidintas. Nors surinkti duo-

---

¹⁶ Neuburgo valdos – Biržų Radvilų žemės valdos, paveldėjimo keliu patekusios į Vokietijos Neuburgo kunigaikščių rankas, dėl kurių XVII a. pabaigoje varžėsi garsiausios Lietuvos giminės. Dėl šių valdų vyko didžiausi procesai, nes jų turėjimas lėmė išskirtinę padėtį tiek prestižo, tiek turto prasme. Plačiau apie Neuburgų valdas žr. Lesiński J. Spory o dobra Neuburskie // *Miscellanea Historico-Archivistica*, 1996, t. VII, p. 91–32.

¹⁷ Kotlubajus E. Radvilos..., p. 327.

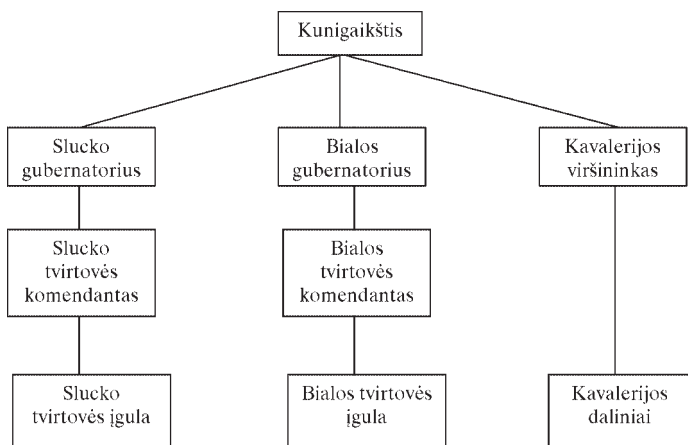
¹⁸ PSB Tom XXX/1, zeszyt 124, p. 185–188.

¹⁹ Žinios apie turimą 6000 kariuomenę yra plačiai minimos istoriografijoje, o įvadė į Jeronimo Florijono Radvilos dienoraštį šalia 6000 minima net 10 000 karių. Taip pat žr. Kotlubajaus straipsnį apie Jeronimą Florijoną Radvilą: Kotlubajus E. Radvilos..., p. 311.

menys nerodo karių skaičiaus per visą Jeronimo Florijono valdymo laikotarpį, tačiau ir tai leidžia kalbėti apie visai kitą karių skaičių.

Anot Marijos Pasztor, Jeronimas Florijonas Radvila buvo visos Radvilų milicijos kūrėjas. Tos milicijos pagrindą sudarė daliniai, stovėję Bialoje ir Slucke, apie 450 žmonių, prie kurių buvo priskirta 1000 kazokų. Šios formacijos kūrėjas buvo rotmistras Beringeris. Be kazokų, jiems priklausė rinktiniai pėstininkai (piechota wybranecka). Kunigaikštis Jeronimas Florijonas taip pat įkūrė husarus, kuriems karininkus sukvietė iš Prūsijos. Savo apsaugai įkūrė grandmuškietininkų dalinį, taip pat grenadierių ir muškietininkų kuopas²⁰. Su šia informacija galima sutikti tik iš dalies. Abejotina, kad Jeronimas Florijonas sukūrė kažką visiškai nauja: Slucko ir Bialos įgulos, matyt, buvo ir anksčiau, jo tėvo laikais. Taip pat abejotini ir skaičiai, ypač kai nėra nurodyti tikrieji metai, tačiau informacijos apie rotmistro Beringerio poveikį Jeronimo Florijono milicijos kūrimui nėra randama kitur ir ši informacija gali būti labai vertinga. Dokumentai patvirtina ir milicijos dalinių pavadinimus (žr. 1 lentelę).

1 schema. Milicijos organizacija Jeronimo Florijono laikais

²⁰ Pasztor M. *Milicje magnackie...*, p. 142.

1 lentelė. 1751 02 15 Jeronimo Florijono milicijos dydis²¹

SLUCKO ĮGULA	Karininkų	Puskarininkų	Felčerių	Muzikantų	Eilinių	Žirgu	Iš viso
Štabas	3	1		8			12
Artilerija		2			6		8
Grand muškietininkai	1	3			42		46
4 pėstininkų kuopos	6	23	3	18	298		348
Janyčarų kuopa	2	5	1	24	56		88
Rinktinių kuopa	2	8		7	169		186
Iš viso Slucke	14	42	4	57	571		688
BIALOS įgula							
Štabas	2	1					3
Artilerija	1	2			15		18
Grenadierų kuopa	3	8	1	5	78		95
3 muškiet. kuopos	7	22	3	13	227		272
Reitarų		1			26	27	27
Iš viso Bialoje	13	34	4	18	346	<i>27 žirgai</i>	415
KAVALERIJA							
Husarų kuopa	4	8	1	3	62	79	78
6 Ordinacijos vėliavos	8	42			515	567	265
Iš viso kavalerijos	12	50	1	3	577	<i>646 žirgai</i>	643
Iš viso milicijoje	39	126	9	78	1494	673	1746

²¹ Tabele miesięczne całej milicji Hieronima Floriana Radziwiłła, pierwej Michała Kazimierza Radziwiłła, znajdującej się w Białej. AGAD, AR, Dz VII, b. 450, l. 1.

Kariuomenės sudėtis. Radvilų milicijos socialinei, tautinei ir kitiškai sudėčiai, jos kitimui nustatyti reikalingi labai platūs tyrimai, kuriems atlikti šiuo metu nėra galimybių, todėl pasitenkinsiu tik pasirinktu daliniu pjūviu, kuris leistų bent šiek tiek suvokti, kokie žmonės tarnavo Radvilų milicijoje. Visos milicijos sudėčiai apibūdinti nėra atlikti reikalingi tyrimai, todėl pateiksime tik du pavyzdžius: vienos pėstininkų kuopos ir vienos kavalerijos vėliavos.

2 lentelė. Radvilų milicijos Bialos įgulos 2 muškietininkų kuopos padėtis 1749 spalio–gruodžio mėnesiais²²

Karininkai

Laipsnis ir vardas	Amžius	Tarnybos laikas	Iš kur kilęs	Kokio tikėjimo	Priimtas	Atleistas
Kpt. Šilingas	30 metų	6	Upytės pavieto	Evangelikas		
Ltn. Zabokrzyckis	25	2	Prūsijos	Katalikas		1748 10 24
Ltn. Huberas Florsbergas	25	1	Lenkijos	Katalikas	1748 10 24	
Vėl. Kolba	23	4	Lenkijos	Katalikas		1748 10 13
Vėl. Gordonas	22	1	Krokuvos vaiv.	Evangelikas		1748 10 13
Vėl. Vendorfas	20	5	Lenkijos	Katalikas	1748 10 17	

²² Kwartal Rolla Pro Menses 8bris et X bris od kompanii 2giej Muszkieterskiej capitana Szylinga Anno 1749 1mo Januariis. AR, dz. VII, b. 439, l. 2–8.

Puskarininkiai

Laipsnis ir vardas	Amžius	Tarnybos laikas	Iš kur kilęs	Kokio tikėjimo	Priimtas	Atleistas
Srž. Gosnievskis	60 m.	11 mėn.	Palenkės	Katalikas		
J. vėliavininkas Rosenbaumas	19 m.	5 m.	Naugarduko vaiv.	Liuteronas		
Furjeris Jankevičius	20 m 3 mėn.	3 m. 8 mėn.	Oršos pavieto	Katalikas		
Kapralas Šreineris	30 m.	4 m. 9 mėn.	Prūsijos	Liuteronas		
Kapralas Pavlovskis	30 m.	16 m. 6 mėn.	Palenkės	Katalikas		
Kapralas Jakševskis	24 m. 1 mėn.	10 m. 6 mėn.	Lietuvos	Katalikas		
Felčėris Daškovskis	20 m. 10 mėn.	4 m. 10 mėn.	Lietuvos	Katalikas		
Kapralas Bytautas	23 m. 4 mėn.	4 m. 9 mėn.	Žemaitijos	Katalikas		Degraduotas 1748 10 08

Eiliniai

I. Amžius*

17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
1	0	1	6	6	4	3	5	3	5	6	2	1

30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
6	1	0	0	0	0	1	3	1	0	1	3	0

* – Viršutinė paryškinta eilutė rodo amžių, o apatinė – karių, turinčių tokį amžių, skaičių.

II. Iš kokio krašto kilę²³

Iš kur	Lietuvos	Rusios	Palenkės	Maskvos	Prūsijos	Žemaitijos	Ukrainos
Kiekis	49	13	4	2	2	1	1

²³ Dėl neaiškios rašysenos, sunkiai identifikuojamų vietovardžių ir nepilnų grafų sunku atskirti, kiek iš šių lietuvių turėjo ryšio su tikrąja Lietuva, bet nemaža dalis jų buvo iš rytinės LDK dalies.

III. Kokio tikėjimo

Tikėjimas	Katalikai	Pravoslavai	Unitai	Liuteronai
Kiekis	30	36	9	1

IV. Socialinė kilmė

Kategorija	Žiemionis	Šlėkta	Kario vaikas	Vietininko vaikas	Miestietis	Malūnininko sūnus	Papras-tas	Mas-kolius	Kazokas
Kiekis	4	7	4	1	27	1	27	2	1

3 lentelė. Husarų kuopos sudėtis²⁴

Karininkai

Vardas	Amžius	Tarnauja	Iš kur kilęs	Religija
Rotmistras Antoni Poppini	27 m. 1 mėn.	1 m. 5 mėn.	Aukštutinė Vengrija	Katalikas
Ltn. Sabothaj	27 m. 8 mėn.	1 m. 5 mėn.	Aukštutinė Vengrija	Katalikas
Kornetas Plintzner	35 m. 3 mėn.	5 m.	Iš Livonijos	Evangelikas
Kornetas Wolbek	20 m.	6 m. 9 mėn.	Iš Plocko vaivadijos	Katalikas

²⁴ Rolle kwartalne wraz z tabelami garnizonu bialskiego Hieronima Floriana Radziwiłła. 1749–1756. AGAD, AR, Dz. VII, b. 435, l. 12–18.

Puskarininkiai

Laipsnis ir vardas	Amžius	Kiek ilgai tarnauja	Iš kur kilęs	Miesto	Kaimo	Religija	Profesija	Ar vedęs	Vaiškai
Vachmistras Sztynghler	34 m.	2 m.	Silezijos		Hinern	Evangelikas			
Jaunesnysis vėliavininkas Tomkovičius	25 m.	5 m.	Didžiosios Lenkijos			Katalikas		+	+
Kvartirmeisteris Gubner	35,5 m.	5 m.	Švedų Ligonijos		dvare	Katalikas			
Kapralas Pzostrzecki	20 m.	2 m.	Žemaitijos		Liepaičių dvaro	Katalikas			
Kapralas Kłosnicki	32 m.	1 m.	Didžiosios Lenkijos	Koby-lino		Evangelikas			
Kapalasis Sałharp	47 m.	7 mėn.	Vengrijos	Debre-ceno		Kalvinas			
Kapralas Przesmycki	26 m.	6 m. 8 mėn.	Liublino vaiv.		Tomašovkos kaimas	Katalikas			
Kapralas Zołłowski	40,1 m.	4 m. 1 mėn.	Didžiosios Lenkijos	Duna		Katalikas			
Kapralas Czereszko-wicz	30 m.	4 m.	Lietuvos	Sluc-kas		Rusinas			
Litaurininkas Drobosz	28,8 m.	10 m.	Lietuvos		Lučnikų	Katalikas	Litaurininkas.	+	+
Trim. Henning	27,2 m.	10 mėn.	Saks-nijos		Krei-tendorf	Evangelikas	Trimit.		
Trim. Hoffman	27,4 m.	10 mėn.	Freiberk	Gajer		Evangelikas	Trimit.		
Trim. Statkevičius	22,2 m.	5 m. 5 mėn.	Lietuvos	Sluc-ko		Katalikas	Trimit.	+	
Mokinys Waletko	20,3 m.	4 m.	Lietuvos		Horko-vičiai prie Slucko	Rusinas	Tręba-czyk ?		
Mokinys Klott	18,5 m.	1m. 6 mėn.	Lenkijos	Sluc-kovo		Evangelikas	Tręba-czyk ?		
Balnininkas Truskovskis	80 m.	11 m.	Lietuvos	Žolu-dko		Katalikas	Balnininkas		

Eiliniai

I. Amžius

17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
	1	2	5	4	8	3	4	8	4	3	5	3

30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
9	2	2	3	2	1	0	1	2	1	0	1	1

Šioje lentelėje nepažymėti vyresnio amžiaus kariai. Yra po vieną 50 ir 52 metų ir du po 70–mečius, vienas iš jų tarnauja jau 11 metų. Pagal tarnybos laiką daugiausiai tarnaujama iki 6 metų.

II. Kilmė

Kadangi rašyta labai nevienodomis kategorijomis, vieni valstybėmis, kiti vaivadijomis, tai sunku sudaryti lentelę. Yra žmonių iš Lietuvos, Lenkijos, Prūsijos, Vengrijos ir kitur. Iš etninės Lietuvos tik du (iš Trakų ir Ukmergės pavietų), visi kiti, kurie pasirašo lietuviais, yra iš slaviškųjų LDK žemių. Vienas sakosi kilęs iš Baltosios Rusios.

Iš pateiktos medžiagos galima padaryti išvadas, kad pėstininkų ir kavalerijos karių kilmė, socialinė ir religinė padėtis buvo iš esmės panaši, amžius buvo kuo įvairiausias, kilimo vietos įvairios, bet daugiausia iš LDK žemių. Tai liudija apie laisvo samdymo formą ir savanorišką stojimo tarnauti (laisvojo būgno) sistemą.

Tvirtovės ir jų įgulos. Tvirtovės Jeronimui Florijonui Radvilai buvo pasididžiavimo ir nuolatinio rūpinimosi objektas. Jo turimose žemėse svarbiausios buvo dvi – Bialos ir Slucko. Tvirtovę sudarė bastioniniais pylimais apjuostas miestas, o ant pylimo būdavo įrengta keturių bastionų citadelė. Bialoje citadelės funkcijas atliko pilis su savo požemiais, kuriuose buvo įrengtas kalėjimas. Tvirtovėse buvo palaikoma griežta tvarka, vakare pakeliant vartus ir uždarant susisiekimą, reguliariai prižiūrimi pylimai, naktį vaikščiojo patruliai, visą parą budėjo sar-

gyba. Tvirtovėms vadovavo komendantai, pavaldūs vietiniams gubernatoriams. Bialos tvirtovė tarnavo ir kaip kalėjimas. Tvirtovių įgulų dydis nuolat kito, todėl bet kokie apibendrinimai, nusakant apytikrą tvirtovės įgulos kiekį, yra nepatikimi. Iliustracijai pateiksime Bialos tvirtovės įgulos dydžio pakitimus.

4 lentelė. Jeronimo Florijono Radvilos milicijos Bialos tvirtovės įgulos dydis 1752–1756 m²⁵.

Dalys	1752 02 01	1753 06 01	1754 02 01	1754 06 01	1754 12 04	1755 06 01	1756 01 01	1756 07-08
Štabas	4	3	3	2	2	2	2	2
Pėstininkai	264	197	284	284	273	177	172	175
Artilerija	16	9	13	16	14	10	9	9
Janičarai				148	144	-		
Husarai	17	9	11	6	5	9	7	4
Reitarai	26	26	14	12	12	17	11	11
Bialos kazokai	24	25	24	25	25	25	24	24
Pėstininkų	282	209	300	448	431	189	183	186
Kavalerijos	68	60	49	45	48	51	42	39
Iš viso	350	269	349	493	479	240	225	225

Drausmės palaikymas. Drausmės palaikymo teisiniu pagrindu buvo kunigaikščio išleisti ir kelis kartus patobulinti karo teisės aktai – vadinamieji karo artikulai. Šiuo metu žinomi 4 Jeronimo Florijono karo artikulų variantai, pateikti 1 priede. Norėdami supažindinti su šių dokumentų nuostatomis, pateiksime vieno iš jų 1752 m. sausio 1 d. variantą²⁶, laisvai verčiant punktų nuostatas.

Preambulėje pasakyta, kad šių artikulų užduotis yra supažindinti su bausmėmis, kurios laukia norinčių nusidėti. Toliau išdėstyti nurodymai:

²⁵ Tabelle garnizonu bialskiego Hieronima Floriana Radziwiłła oraz kawalerji znajdującej się w Białej. AGAD AR Dz VII, b. 436, l.16–44.

²⁶ Artykuły wojskowe Jasnie Oswieconego Xiążecia Imsci Hieronima Floriana Radziwiłła [...]. Korroborowane za dyspozycyi y Kommędy Ludwika Kustyna Rotmistrza Chorągwi Janczarskiej i komendanta na tenczas Fortecy Słuckiey Przepisane. Dnia pierwszego Januarij 1752 Roku. Artykuły wojskowe dla milicji radziwiłłowskiej. AGAD, AR, dz. VII, b. 260 1747–1771, l. 71–79.

1. Laikytis krikščioniškųjų papročių, nevengti religinės praktikos, už ką baudžiamas savo teisių praradimu ar varymu per bizūnus (srogi przez rozgi biegania).
2. Jeigu savo gyvybei gelbėti naudos prietarus ir burtus, negali tikėtis pasigailėjimo savo gyvybei.
3. Jeigu sužinojęs ką apie korupciją ar kenkimą savo ponui ne tik prisidės, bet jei net nepraneš savo ponui, ką visada galima padaryti, bus mirtimi baudžiamas.
4. Už savo vadovybės neklausymą – mirtimi baudžiama;
5. Duotus dokumentus gerbti ir saugoti, atsakant galva.
6. Klausyti karininkų ir vyresnių laipsniu, nepriklausomai nuo to, pėstininkai jie ar kavalerija, už nevykdymą baudžiant ožiu arba bėgiojimu(?) (pusliste bieganie) ir algos praradimu.
7. Kas prieš vyresnybę žodį kokį sako ar burba po nosimi – ožiu arba bėgiojimu (?) (pusliste bieganie), o jei kas drįstų špagą arba palašą ar net kokią žaizdą paliktų – tokio laukia sušaudymas.
8. Jeigu kas kokį triukšmą keltų, turi būti jam sumokėta bizūnų ir niuksų monetomis, nepretenduojant į algą, nes ginklas duotas ne tam, kad prieš paprastus žmones, o tik prieš priešus būtų naudojamas, o jei [karys] vienas kitą sužeis kirsdamas ar nukaus mirtinu dūriu, skaitydamas artikulus mirties turėtų laukti.
9. Ypač tie, kurie galvoja apie dvikovą, ar taip elgiantis, kad vienas kuris paliktų gulėti, tai, žinodamas 8 punktą, pagal jį turėtų laukti bausmės.
10. Žaidimas kortomis, kauliukais ir kiti šulerių žaidimai yra griežtai draudžiami, baudžiant bėgimu per rikiuotę.
11. Jei kuris kareivis po [trečio] būgno signalo Kapstrzykowego nebus rastas savo kvateroje, po antro tokio prasižengimo turi prarasti algą.
12. Į lauko darbus apgulties metu kareivis turi savanoriškai eiti nelaukdamas papildomo mokesčio, nes už tai jis reguliariai gauna algą, net tik išskirtinės laukti pono malonės, o ne jo

- pareigos, o jei kas burbėdamas dar ir kitus skatina tai daryti, turi Puskiskova karą arba bėgijimu per bizūnus (dwiescie wąsow żelaznych), nešioti tris metus šancuose turėtų tikėtis.
13. Esant sargyboje, ypač nakties metu negali kelti kokio triukšmo, (tam yra skirtos visokios karčemos), toks yra pasmerktas Ciete ir gyvybe baudžiamas;
  14. Kas sargybą praleidžia arba girtas ateina, žinodamas slaptą žodį praeitos dienos įsakyme, kad jis skiriamas kitą dieną būdėti, pirmą kartą skiriama 8 kartus bėgti per visą kuopą, kuriai priklauso, kitą kartą praranda algą.
  15. Kas ryžtūsi blaivas, o tuo labiau girtas sargybinėje miegoti ar pasitraukti iš posto, turi būti sušaudytas.
  16. Joks kareivis negali sargybai vadovaujančiam karininkui, taip pat karo metu prisijungiantiems karininkams rasti galimybę vaidui, baudžiamas bėgijimu, taip pat baudžiamas tas, kuris užpuola sargybą, o jei net ginklą ištraukia, turi būti sušaudytas.
  17. Vykstant rikiuotės mokymui niekas negali pasitraukti nuo savo kuopos nė per žingsnį, o jei tai daro, gali būti baudžiamas bėgijimu per bizūnus ir lazdas. Jeigu pasitraukė daugiau nei 15 minučių, ypač rikiuotės metu, ir atsiradęs nepaaiškintų, kad jam kas leido, bus laikomas dezertyru ir baudžiamas gyvybės atėmimu.
  18. Jeigu kareivis mūšyje, susidūrime, šturmo metu išdrįstų bėgti, ar savo postą ar pareigas apleistų, tas ne krygsrehtu ar standrehtu, bet tiesiog po akcijos turi būti pakartas.
  19. Jeigu kas tvirtovėje pas priešus bėgtų, to vardą ant kartuvių prikabinti, kol bus surastas. Ta pati bausmė bus skiriama ir tam, kas dangstys nusikaltusį.
  20. Joks kareivis negali ra tu nei žodžiu bendrauti su prie u, baudžiama gyvybės atėmimu.
  21. Visos įtartinos kompanijos ir susirinkimai kūno ir gyvybės bausmėmis turėtų būti baudžiami, taip pat ir tie, kurie apie tokius dalykus vadovybei žinodami nepraneštų.

22. Kiekvienas kareivis laisvo elgesio ir ištvirkusių moterų (kurestwa i cudzolostwa) turi vengti, o jei išprievartautų netekėjusią (niewiasta) arba du kartus vestų, baudžiamas sudeginiu (ogniem na zyciu).
23. Jei kareivis be vadovybės žinios drįstų vesti, baudžiamas bėgimu per rikiuotę per 200 vyrų 10 kartų, o jo išrinktoji turėtų būti pasiūsta į darbų namus ir gauti, jos lyčiai tinkančią bausmę;
24. Kiekvienas kareivis, kuriam vadovybė skyrė butą, negali priešintis, tuo labiau burbėti, nes gali patekti į kartuves.
25. Jei kas savo šeiminką, jo šeimos narius ar tarnus pultų ar muštų, ateičiai turėtų būti kūno bausme baudžiamas.
26. Jeigu kareivis kunigaikščio duotą ginklą, šarvus ar kitą priklausantį daiktą pameta, iškeičia, perduoda ar kitokiu būdu praranda, pirmą ir antrą kartą baudžiamas bėgimu, o trečią kartą – mirtimi.
27. Jei be karininko kas prasiskolintų, o paskui negalėtų tos sumos padegti, turi būti baudžiamas kūno bausme, o antrą kartą atimama alga.
28. Visi nusikaltimai, išskyrus vertus kartuvių, padaryti miestuose, miesteliuose, tuo labiau stovykloje, yra baudžiami sušaudymu nedelsiant.
29. Vykdam mokymus, kareiviui turi būti duotas tik jam priklausantis ginklas, o jei jis bandys iš ko atimti, baudžiamas bėgimu [per rikiuotę].
30. Jeigu kas juoktųsi iš kito dalinio, dėl ko dažnai tarp žmonių kyla nesutarimai ir net kriminalai, turi būti gyvybė atimta.
31. Jei kas dėl nesumokėtų algų keltų viešai pretenzijas ir kitus ragintų, bus baudžiamas kūno ir gyvybės bausmėmis.
32. Jei kareiviai jiems priklausančios algos ar kitų patogumų laikui negautų, negali priešintis [įsakymams], turėdami viltį, kad bus atiduota, gyvybės bausmės bijodami.
33. Jei kas girtas ką padarytų, tai jam bausmė nesumažėtų, o už kiekvieną pasigėrimą 8 kartus per 100 vyrų [rikiuotę] turėtų būti varomas;

34. Apskritai kareivis turėtų laikytis priesaikos, klausyti vadų, jį gerbti, įsakymus vykdyti, būgnų, trimitų ir litaurų signalų klausyti, nurodymų ir draudimų paisyti, žodžiu, elgtis kaip pridera, artikulų savo gyvybe atsakant laikytis.

Šie artikulai, atrodo, nebuvo vien grasinimai. Žvelgiant į nuolat didėjančių areštantų skaičių, negalima nepastebėti neįprastai daug areštuotų karininkų. 1754 m. gruodžio 4 d. areštuoti net 6, iš jų vienas sukaustytas grandinėmis. Du pėstininkai, kapitonas ir vėliavininkas, du janičarai, vienas rotmistras ir vienas vėliavininkas, ir tai tuo metu, kai visoje įguloje yra vos keliolika karininkų²⁷. 1757 m. sausio mėn. padėtis mažai keičiasi, vėl arešte keturi karininkai: kapitonas, adjutantas ir leitenantas bei husarų rotmistras. Toks neproporcingai didelis baudžiamų karininkų skaičius bei žinomi atvejai apie karininkų bėgimą nuo kunigaikščio į užsienį leidžia teigti, kad kunigaikštis labiausiai kontroliavo karininkus. Ištikimą savo apsaugos vadą kapitoną Maršeitą už lėtą įsakymų vykdymą nuteisė iki gyvos galvos kalėti sukaustytą geležiniais pančiais²⁸. Taip pat svarbi charakteristika buvo kareivių tarnybos laikas, kuris vien tarp puskarininkių retai viršijo kelerius metus. Tai liudija apie labai sunkias tarnybos sąlygas, tačiau drauge ir apie ypatingą drausmę. Apie žiaurią discipliną rašo istorikai, tačiau neretai pamiršta, kad to meto Respublikos visuomenėje disciplina buvo neįprastas dalykas, taigi, norint ją laikyti iki norimo lygio, reikėjo griebtis ypatingų priemonių. Tuo metu kaip tik Prūsijos kariuomenėje disciplina buvo palaikoma beveik vien tik bizūno pagalba, ir už tai Prūsijos karalius Fridrichas II buvo laikomas genijumi ir pavyzdingu kariuomenės organizatoriumi.

Kariuomenės parengimas. Be išskirtinės drausmės, Jeronimo Florijono milicija buvo gerai parengta, nes kasmet vykdavo mokymai, kuriuose dalyvaudavo tam tikra jo milicijos dalis. Pavyzdžiui, pateiksime 1753 m. vykusių mokymų temas.

---

²⁷ Raporty dzienne garnizonu Bialskiego Hieronima Floriania Radziwiłła i kawalerii znajdującej się w Białej 1748-1754. AR, dz. VII, b. 437, l. 239.

²⁸ Kotlubajus E. Radvilos. Vilnius, 1995, p. 314.

5 lentelė Kunigaikščio J. F. Radvilos milicijos gvardijos manevrai 1753 m. rugpjūčio mėnesį²⁹

Diena	Kas vyko	Kas dalyvavo
1753 08 07	Iš ryto rikiuotės pratybos (Leich–Parada). 2–6 valandą po pietų atsisveikinimas su mirusiu muškietininku Zimakovskiu. Šeštą valandą garbės sargyba palydėjo į karstą į trumpas pamaldas ir mirusysis buvo nuleistas į rūšį, kadetams saliotuojant tris kartus. Po to gvardija atžygiavo į stovyklą, kur vyko patikrinimas, lydimas būgnų, trimitų ir atliekamų melodijų. Dalyvavo kunigaikščio asmens sargyba.	Kunigas komendantas ir kunigai bernardinai, plk. leitenantas Reibnitz, kapitonas komidsaras Ryk, plk. Piastrzecki.
1753 08 07	Iš ryto gvardija iš stovyklos nužygiavo prie naujosios pilies, kur mokėsi rikiuotės atliko šaudymą skyriais (Lauf–Feuer) ir salvėmis (General–Salve), pabaigę grįžo į kareivines. Paskirta sargyba, būdinčiu majoru paskirtas vachmistras Milbe, būdinčiu adjutantu – dimisijos grandmuškietininkas. Sargyba keitėsi kaip įprasta, buvo duotas slaptažodis.	
1753 08 08	Pakeitus sargybą, jos saliotu buvo pasitikti Jo šviesybė kunigaikštis LDK didysis etmonas ir Jo šviesybė Ponas ir Geradaris [M. K. Radvila] ir mūsų Jo šviesybė mūsų Ponas ir Geradaris [J. F. Radvila]. Pavojaus signalu visa gvardijos kuopa buvo sušaukta į aikštę ir demonstravo savo rikiuotės sugebėjimus, šaudydami skyriais, atlikdami sukinius, po to savo šautuvus sustatė aikštėje ir pasislėpė palapinėse. Gavę būgnų įsakymą, greitai palapines sudėjo, po to pažymėtoje vietoje prūsišku pavyzdžiu sustatė. Po apžiūrėjimo vėl sudėjo, pernešė į seną vietą ir puslankiu sustatė, gavę pavojaus signalą puolė prie šautuvų ir saliotavo. Sargybos nužygiavo į savo vietas atskira prie kunigaikščio rūmų nuėjo. Vakare kuopa vėl buvo apžiūrėta, būgnams ir trimitams grojant lauko melodijas.	Didysis etmonas su visu dvaru, LDK vėliavininkas su visu dvaru, LDK kalavijininkas su visu dvaru.
1753 08 13	Pakeitus sargybą ir davus rytinį slaptažodį, kariai buvo komanduoti į jojimo mokymus. Po pietų likę kuopos kariai nužygiavo prie senosios pilies. Grįžę atgal buvo komanduoti mokytis fechtuoti, stebint LDK kalavijininko ir kitų karininkų. Paskui grįžo į stovyklą, kur jų laukė būgnų ir trimitų atliekami garsai.	Kalavijininkas su karininkais
1753 08 24	Iš ryto po sargybų keitimo ir slaptažodžio paskelbimo buvo duotas įsakymas visai gvardijai būti pasiruošus Pono atvykimui. Gvardijos žmonės buvo komanduoti į jojimo mokymus, po pietų žygiavo į fechtavimo mokymus. Prieš vakarą treniravosi balnoti ir nubalnoti žirgus. Po vakarinio patikrinimo grojo būgnų ir trimitų lauko muzika. Vykusiam bažnyčios parade (Kirch parad) dalyvavo gvardija ir husarai.	

²⁹ Rapport od Campamentu Gardes du Corps Jasnje óswieconego Xcia IMCi Chorażego Wielkiego Wo Xtwa Litt Pana y Dobrodzieja naszego Mił D. 7 Augusta 1753. Obserwacye.// Korrespondencja i raporty o charakterze opisowym officerów z innych jednostek milicji radziwiłłowskich. AGAD AR Dz. VII, b. 265, l. 4 – 12.

6 lentelė. Kariai, dalyvavę manevruose 1753 m. rugpjūčio 7 d.

Dalinys	Kari- ninkų	Puskari- ninkų	Muzi- kantų	Eili- nių	Kade- tų	Iš viso
Garde du corp (asmeninė gardija)	1	5	4	51+ 6 amati- ninkai	52+1	120
Husarų	4	6	2+2 mokiniai	29		43
Reitarų		1		10		11
Iš viso	5	12	8	96	53	174

Tokie mokymai buvo organizuoti ir kitais metais, pavyzdžiui, 1754 metais juose dalyvavo tie patys grandmuškietininkai, janyčarai, grenadieriai, husarai, daug muzikantų, iš viso 221 žmogus³⁰. Atidžiau susipažinus su manevrų aprašymu, matyti, kad truko jie kelias savaites, dalyvavo juose gvardijos pėstininkai ir kai kurie kiti daliniai, ypatingą dėmesį skiriant išoriniam blizgesiui, muzikai ir paradams. Tačiau kai kurie užsiėmimai turėjo aiškiai praktinį pobūdį, rengiant individualų karį ir tobulinant viso padalinio sugebėjimus

Bialos kalėjimas. LDK teritorijoje nebuvo valstybinių kalėjimų, nors buvo numatytos bausmės kalėti tvirtovėje, todėl Bialoje kalėjo ne tik pačio kunigaikščio, bet ir valstybiniai kaliniai. Taigi Radvilų gynybos kompleksas atliko valstybės funkcijas.

---

³⁰ 1754 07 06 manevrai prie Bialos.// Korrespondencja i raporty o charakterze opisowym officerów z innych jednostek milicji radziwiłłowskich. AGAD AR Dz. VII, b. 265, l. 13–20.

7 lentelė. Bialos kalėjime laikytų kalinių kiekis 1748–1751m.³¹

Data	Areštuotų	Iš jų sukaustytų grandinėmis
1748 02 12	11	8
1748 06 15	12	10
1749 01 09	26	16
1749 06 02	43	26
1749 10 12	43	25
1750 05 17	48	29
1750 06 28	36	24
1751 06 25	36	24
1754 11 12	66	31
1754 12 04	70	32
1757 01 15	49	21
1758 03 21	54	27
1758 06 01	33	21
1760 03 14	36	17

Daug informacijos apie tvirtovės vidaus gyvenimą pateikia tvirtovės komendantams duotos instrukcijos.

---

³¹ Raporty dzienne garnizonu Bialskiego Hieronima Floriana Radziwiłła i kawalerji znajdującej się w Białej 1748-1754. AR, dz. VII, b. 437, l. 1-88, 238-252.

Jeronimo Florijono Radvilos instrukcija Slucko komendantui Kristupui Stefani 1733 m. kovo 19 d.³².

1. Būti ištikimam, kaip liepia priesaika jam [Jeronimui Florijonui] ir kunigaikštytei Pranciškai de Sulzbachui, stengtis būti pavyzdžiu, dievobaimingam ir stengtis viską padaryti.
2. Kad tvirtovė, ceighauzai³³, sargybos patalpos, kareivinės ir pylimai būtų tinkamai parengti. Jeigu pasirodytų, kad reikia kažką remontuoti, tai, pasitarus su inžinieriumi, pateikti pastabas (Konnotacya) arba projektą, abiem pasirašyti ir pateikti Slucko Gubernatoriui, kad jis, savo nuomonę pridėjęs, galėtų kunigaikščiui pateikti.
3. Įgulos, t. y. karininkų, puskarininkų ir kareivių, reikia palaikyti discipliną, Respublikos kariuomenei būdingą tvarką (podług Trybu w Woysku Rzpltey trzymać) ir prižiūrėti, kad vyktų mokymai, nebūtų gadinamas o norint taip prižiūrėti, (ne rečiau kaip kartą per mėnesį reikia viską apeiti ir griežtai bausti tuos, kurie prieš šią tvarką ką padarys ar su neužtaisytu šautuvu stos sargybon).
4. Jau duotas įsakymas mūsų Slucko išdui, kad algas punktualiai kas mėnesį mokėtų, todėl komendantui nurodoma, kai ateina laikas algas paimti, pateikti išdui savo ranka pasirašytą registrą apie visus karininkus, puskarininkius ir eilinius bei kitus įgulai priklausančius žmones pagal mūsų reguliamą A arba šiaip pridėtą instrukciją. Išmokėt pinigų reikia prie karininkų, kad būtų galima sužinoti apie praeitą mėnesį padarytą skriaudą.

---

³² Ja Hieronim Xiąże na Olycie y Nieswiżu Radziwiłł Starosta Krzyczewski postanawiam Pana Krzystofa Stefanego za Komendanta nad garnizonem y Fortecą Slucką, tudzież nad wybrancami do tey że fortecy należącymi który to nasladuiącą Instrukcyą scisle zachowac będzie jako... Instruktarze, regulaminy, dyspozycje dawane oficerom milicji orz oficjalistom radziwiłłowskim w sprawach wojskowych. AGAD, AR, Dz. VII, b. 261.

³³ Ceighauzu vadinamas arsenalas, t. y. vieta, kur laikomi ginklai ir amunicija.

5. Iš tų 15 grašių, kurie atskaitomi muškietininkams, komendantas turi suformuoti atskirą kasą, į kurią bus surenkama pusė sumos, taip pat visa atostogaujančių ir vakansų alga. Iš šių pinigų reikia ginklų remontui, jeigu jie sugedo ne dėl kieno kaltės, taip pat sergantiems kareiviams, mirusių palaidojimui ar pudrai ir kitoms priemonėms plaukams³⁴, kol mes reziduosime. Visi kvitai pradės galioti tik tada, kai jie bus užprotokoluoti išde ir bus pasirašyti gubernatoriaus.
6. Prie algalapių reikia pridėti išrašą, kiek į minėtą kasą priimta, kiek išleista, pasirašytą komendanto.
7. Raportus siųsti kas mėnesį, kaip kariuomenėje priimta.
8. Pačiam reikia vesti dienoraštį ir viską smulkiai žymėti, kad dėl tokio apsileidimo nebūtų kokių problemų.
9. Be atskiro įsakymo neturi nei bausti, nei skatinti karininkų, o jei vis tik būtų reikalas, tai gali be gubernatoriaus žinios bausiti ne daugiau kaip 24 valandoms, kuris turės su kitais karininkais tikrinti padėtį, auditorius vėliavininkas Trott, o jeigu ras kokį kriminalą, tai turės pranešti kunigaikščiui asmeniškai.
10. Nesant kunigaikščio, kasdieninius raportus siųsti turės ir bus pavaldus gubernatoriui, kuris duos ir slaptažodžius. Gubernatorius turi teisę surinkti visą įgulą ir rinkinius ne mažiau kaip keturis kartus per metus, kur galės įsitikinti, ar yra tiek, kiek reikia, ar kas neturi kokių skundų, komendantas neturi teisės nutylėti jokių naujienų nei nuo gubernatoriaus, nei nuo kunigaikščio.
11. Komendantas negali puskarininkių ar kareivių nei paleisti, nei kitu priimti be gubernatoriaus žinios, jis turi visada turėti sąrašus.
12. Dėl visko, kas reikalinga ekonomijos, izdo ar kitiems kunigaikščio interesams, galima informuoti kunigaikštį, bet tik raštiškai pritarus gubernatoriui, o dėl piniginių interesų galima bus tai daryti per dienoraštį.

---

³⁴ I wstęgo plcienne do włosów.

13. Savo interesams ar dėl kitų reikalų, išskyrus vieną kartą per dieną įsakymams, komendantas negali rinkti įgulos, už ką gali būti atleistas iš pareigų.
14. Nesant kunigaikščio, išskyrus karininkus niekas negali komanduoti, tik jeigu bus reikalinga kokia pagalba, su komendanto įsakymu.
15. Kai kareiviai turės būti aprengti, reikės parengti mundurų projektą, jį parodyti Ponui Heim(?), kuris su savo nuomone turės kreiptis į mane.
16. Reikia žiūrėti, kad Slucko tvirtovės vartai, kaip priklauso, saulei leidžiantis būtų užveriami, kuriuos kartu su pastatytomis sargybomis reikia kartais pačiam asmeniškai patikrinti, ir, jei bus aptiktas koks apsileidimas, tinkamai bausti.
17. Reikia taip paskirstyti jėgas (Dyspozycya), kad kareiviai nereikalingomis sargybomis ir darbais nebūtų apkrauti, tai užrašyti į dienoraštį, kad būtų galima susekti, kokioms komandiruotėms rinktiniai buvo siunčiami, tokio dienoraščio kopiją kartą per mėnesį reikia siųsti gubernatoriui. Sargybą išdėstyti taip, kaip pažymėta B priede. Griežtai įsakau tiek komendantui, tiek kitiems karininkams nedrįsti už pinigus ar kitas dovanas nuo sargybos atleisti, paskiriant kitiems kareiviams nepriklausančias sargybas, kaip kad čia prieš tai buvo daroma.
18. Pavasarį ir vasarą, kiek mums netrukdys mūsų pajamos, žmones dažnai muštruoti, šiam reikalui du svarai parako mėnesiui skiriama komendanto nuožiūra.
19. Kadangi ankstesnysis komendantas majoras Fixelis raguočius, avis ir kiaules laikydamas pylimus rimtai apgadino, griežtai draudžiama tiek komendantui, tiek kitiems bet kokius gyvulius ant pylimų ganyti.
20. Jubiliejams ir šventėms, tiek bažnytinėms, tiek kitokioms, labai daug parako išleista, todėl draudžiama tokioms reikmėms imti iš arsenalo, išskyrus (Reffurekcyą) ir Dievo kūno procesiją, kurioje visas garnizonas turi dalyvauti ir asistuoti, nebent

- būtų atskiras įsakymas, ypač vasarą mokymų metu, kaip nurodyta 18 punkte.
21. Jokiu būdu komendantas neturėtų kištis į miestiečių ir žydų reikalus, net jei miestietis nuskriaustų kareivį, neturi pats teisti, bet atiduoti magistratui, o apeliacijai – gubernatoriui, o po to ir mums, jeigu kuri pusė nenorėtų nuosprendžio priimti, o jeigu kareivis miestietį nuskriaustų, tai tokį pats komendantas turi teisti be apeliacijos (salva apelatii), o jei kas ne taip, kreiptis į gubernatorių.
  22. Taip pat ir žydai neturi būti imami į kalėjimą be valdžios sprendimo, juos turi teisti valdžia pilyje.
  23. Komendantas negali prie vartų reikalauti iš pirklių jokių mokesčių ir rūkalų, taip pat iš valdinių pastočių arba akmenų, dėl visų poreikių kreiptis į gubernatorių, šito nesilaikymas gali baigtis atleidimu.
  24. Rinktinių iš miesto nerinkti daugiau nei priklausau ir žydų, ir savo išmonėmis nei miesto, nei žydų neklaidinti
  25. Jei, neduok Dieve, miestietis ar žydas kokią nusikaltimą padarytų, ar kokią sumaištį sukeltų, tada komendantas turi teisę tuojau juos suimti, bet tik kol viskas dar karšta, o tuoj po to turi raportuoti apie žydus, miestiečius ir valdinius gubernatoriui. Taip pat leidžiama elgtis, jei koks svetimas kriminalą padarytų, o jeigu tarp šlėktos kokie triukšmai kiltų, tuoj pat raportuoti, laukiant instrukcijų, ką daryti.
  26. Sekmadieniokų (Niedzielników) pylimams taisyti, kuriuos iš raktų atsiųs, negalima naudoti kitiems darbams, kaip kad buvo dispozicijoje, tik tvirtovei, tam reikalui inžinierius turi dienoraštyje žymėti, kas ir kiek darė.
  27. Komendantas turi prižiūrėti, kad kareiviai prie vartų budėdami pinigų nereikalautų, o gavus pranešimą ir įrodymus, bausti, išskyrus įprastas iki šiol malkas, jokiu būdu daugiau nieko nereikalauti.
  28. Butus kareiviams komendantas turi skirti ne pats, o priimti tuos, kuriuos skirs magistratas pagal tinkamumą ir miesto tei-

- ses, kurių komendantas jokiū būdu pažeisti negali.
29. Paslaugos pretekstu (pod pretextem Wałów) negali pagrobtų gyvulių mokesčio reikalauti, o siųsti juos į guberniją, kur jie tinkamai nubausti bus.
  30. Neturėti tiekėjų žydu, nes tokius įsakyta miestui bausiti.
  31. Kartais būna taip, kad rinktinių kaimai (ne dėl naudos sau, bet dėl pono reikalų) senius atsiunčia sargybai, o jaunus saugo, tada reikia kartu su rinktinių karininkais apžiūrėti kiekvieną namą, iš kurio kokį kareivį kas duoda, ir apie tai pranešti gubernijai, bet jokiū būdu į rinktinių reikalus nesikišti.
  32. Kadangi tarp artileristų (ginklininkų?) būna įvairių amatininkų, reikia žiūrėti, kad jie darbu būtų užimti, darytų, ką reikia įgulai, arsenale arba kunigaikščiui, reikia dienoraštyje žymėti, ką jie darė, nuo sargybų turi būti laisvi, i skyrus, kai pavojus.
  33. Stengtis samdyti į vėliavas savus žmones, tinkamus, laisvai pasirinkusius, o svetimus siųsti pas gubernatorių.
  34. Saugotis nuo ugnies, siurblius visada turėti tvarkingus ir taip sudėtus, kad nakties metu galima būtų jais naudotis, patruliai turi stebėti, kad ugnis numatyta valandą būtų gesinama namuose, kaip tai kitose įgulse yra daroma.
  35. Kadangi iki šiol buvo daug skundų, kad užduotį vykdančiu kareiviu buvo skundžiamasi, nustatome, kad pasiūstas kareivis nereikalautų daugiau nei 5 grašių per dieną, tenkintis šeiminko duotu maistu, kito neprašydamas. Kareivis, gavęs daavinį, turi tame kaime pasilikti per visą dieną, nelakstyti po kitus kaimus, nieko daugiau neprašyti, kaip kad iki šiol buvo. Prasikaltusį komendantas turi griežtai bausiti.
  36. Ponas leitenantas Gofouxas yra paskirtas kaip mūsų inžinierius ir artilerijos direktorius Slucke, be to, kas jau buvo minėta, gaus atskirą instrukciją, priedas Nr. C.
  37. Kuris karininkas ar kareivis turi žemės mieste arba kaime, turi nuo jo mokėti kartu su kitais, kaip viešuosius, taip ir pri-

vačius mokesčius.

38. Kalinius tik tada priima į pilį, kai pasodinusi pusė apsiima jį maitinti, išskyrus įgulos kareivius.
39. Kadangi čia vyksta tokie dalykai, tvirtovėse nematyti, kad vežimais ir raitomis drįstama per pylimus važinėti, kai net pėstininkai negali pereiti, tai reikia budriai sekti ir, jei kas taip darytų, tuoj suimti, tačiau tai daryti tik po šio įstatymo paskelbimo.
40. Įgulos karininkai nemokamai gali malti malūne 60 gorčių rūgių per metus ir gauti 6 statinaites alaus, įsakymas pridedamas kaip priedas.
41. Pagaliau viską, kas pritinka doram ir rūpestingam karininkui turi daryti, o jei nedarys, rizikuoja prarasti pareigas ar gauti dar rimtesnę nuobaudą.

Milicijos veikla. 1744 m. sukilo kunigaikščiui priklausančios Kričevo seniūnijos valstiečiai. Jų malšinti buvo pasiūsta husarų, kazokų ir pėstininkų su pabūklais komanda, vadovaujama pulkininko Pestšeckio. Apsuptas Kričevo pilaitėje, pulkininkas davė įsakymą kavalerijai apsupti valstiečius iš užnugario, o pats su pėstininkais ir artilerija, puolė frontu, priversdamas sukilėlius bėgti. Bėgantys valstiečiai buvo užklupti iš užnugario ir sumušti. Per kelias kitas dienas buvo sumušti ir sukilėlių likučiai³⁵. Taip pat milicija buvo panaudota kovoje su vadinamais haidamakaisiais plėšikais iš Ukrainos žemių.

3. Mykolo Kazimiero Radvilos „Žuvelės“ milicija

Mykolas Kazimieras Radvila „Žuvelė“ (1702-1762 m.) Karolio Stanislovo, LDK kanclerio, ir Onos Kotrynos Sanguškaitės sūnus. Po pirmųjų gyvenimo metų, praleistų Pamaryje, kur Šiaurės karo metais glau-

---

³⁵ Kotlubajus E. Radvilos..., p. 312.

dėsi giminė, jaunasis Mykolas Kazimieras, grįžęs į Bialą, mokėsi padedamas įvairių mokytojų, tarp kurių buvo ir majoras Kazimieras de Laturas (de Latour), bet šiaip gavo menką išsilavinimą³⁶. 1716 m. Tarnogrado konfederatų stovykloje iš konfederacijos maršalo Stanislovo Lenchovskio (Lędochowski) gavo Karūnos³⁷ šarvuočių vėliavos rotmistro titulą. Kadangi 1717 m. ši vėliava buvo panaikinta, Augustas II tų pačių metų gegužės 10 dieną atidavė 15-mečiui didikui petihorų vėliavos rotmistro pareigas, ši kartą jau Lietuvos kariuomenėje. 1719 m., mirus tėvui, paveldėjo plačias Nesvyžiaus ir Olykos valdas, tačiau pradžioje jomis rūpinosi motina. Pradėjo dalyvauti viešajame gyvenime, seimuose, gavo pirmąsias seniūnijas. 1720 metų kovo 7 d. gavo Karūnos kariuomenės husarų vėliavos rotmistro pareigas, kurias iki mirties ėjo jo tėvas. Jau tų pačių metų rudenį vykusio seimo metu pasisakė prieš etmonų prerogatyvų siaurinimą, suteikiant Saksonijos feldmaršalui svetimšalių autoramento vado pareigas. 1721 m. išvyko į didikams įprastą užsienio kelionę, kurios metu aplankė savo gimines įvairiose Vokietijos imperijos vietose, buvo priimtas imperatoriaus Karolio VI, taip pat plaukė Reinu, aplankė Nyderlandus, didžiausią dalį kelionės praleido Prancūzijoje. Kelionės metu mažai domėjosi kariniais dalykais, daugiau išskilmėmis, pažinčių mezgimu ir nuotakos paieškomis. Grįžo tik 1723 m. rugsėjo mėn. Nuo tada įsitraukė į didikams būdingą viešąjį gyvenimą, artimai bendradarbiavo su Augusto II aplinka. 1730 m. vasarą kartu su broliu Jeronimu Florijonu buvo pakviestas dalyvauti Augusto II organizuotuose Prūsijos karaliaus garbei skirtuose kariniuose manevruose prie Mühlbergo³⁸.

1733–1736 m. tarpuvaldžio metu iš karto palaikė Saksų dinastijos pusę. 1733 m. rugpjūčio 22 d. į elekcinį seimą atvyko lydymas savosios kariuomenės. Vėliau kunigaikštis su visa savo kariuomene persikėlė per Vyslą į Varšuvos priemiestį Pragę, kur suformavo stovyklą, tapusią visų Saksonijos Vėtinų dinastijos šalininkų rinkimosi vieta³⁹. Jo paslau-

---

³⁶ Ten pat, p. 318.

³⁷ Karūnos reiškia Lenkijos karalystės kariuomenei priklausantį dalinį.

³⁸ PSB, t. XXX/2, zes. 125, 1987, s. 299–300.

³⁹ Kotlubajus E. Radvilos..., p. 330.

gos būsimajam valdovui buvo palankiai įvertintos, suteikiant jam 1734 vasario 4 d. LDK dvaro maršalo titulą. 1734–1735 metų pradžioje aktyviai kovojo su Augusto III opozicija, daugiausia Lietuvos teritorijoje. Netoli Pružanų, Sielcų apylinkėse įvyko mūšis su LDK sargybininko Aleksandro Pociejaus daliniais. Radvila savo žinioje turėjo 2000 dvaro kariuomenės, kelias valstybines LDK vėliavas ir 300 rusų dragūnų⁴⁰. 1735 metų gegužę, atvykęs į Varšuvą, atsiskaitė už savo veiklą valdovui, per jį buvo išmokėta vėluojanti alga kariuomenei, kurią sudarė 25 000 talerių⁴¹. 1735 metų lapkričio 9 dieną buvo paskirtas LDK laiko etmonu, o lapkričio 18 – Trakų kaštelionu. Tuo metu dalyvavo derybose dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. 1737 liepos 6 dieną gavo Trakų vaivados pareigas.

1741 metais, kartu su didžiuoju LDK etmonu Mykolu Višnioveckiu, pasipriešino karūnos etmono Jozefo Potockio bandymams sukurti generalinę konfederaciją prieš Augustą III, tuo pelnydamas dar didesnę valdovo palankumą. Nors ir buvo perspėtas, kad labai išškilo, valdovas toliau globojo kunigaikštį Mykolą Kazimierą ir 1742 m. gegužės 21 dieną suteikė jam Vilniaus kašteliono pareigas. Prieš 1744 m. seimą dalyvavo etmonų pasitarime dėl galimo kariuomenės didinimo, tačiau nemanė, kad tai Lietuvos reiktų kariuomenę didinti, nors ir pritarė projektui, kad reikia didinti Lenkijos kariuomenę.

1744 m. pr., nepavykus gražiuoju susitarti su Sandomiro vaivada Janu Tarla dėl Sobieskių valdų, paveldėtų per tetos, Jono III anūkės Marijos Karolinos de Bouillon liniją, gavęs palankų teismo sprendimą, jėga išstūmė konkurento pajėgas⁴².

1744 m. rugsėjo mėnesį, susirgus didžiajam etmonui M. Višnioveckiu, vadovavo Lietuvos kariuomenės manevrams (kampament) Zabłudove, kur atvyko ir Augustas III. Mirus Višnioveckiu, spalio 5 d. perėmė iš jo Vilniaus vaivadiją ir didžiojo etmono buožę, pasiekdamas aukščiausius postus Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. 1744 m. sei-

---

⁴⁰ PSB, t. XXX/2, zes. 125, 1987, s. 300.

⁴¹ Taleris – stambus sidabrinis pinigas, artimas auksinui, atitinkantis 28 sidabro gramų.

⁴² Ten pat, p. 304

me, kuriame buvo aktyviai svarstomas kariuomenės didinimo klausimas, kunigaikštis užsiėmė neaiškia politika, formaliai remdamas kariuomenės didinimo reikalus, bet realiai veikęs prieš juos.

1746 m. išleido reguliamą, kuriame buvo aprašyta tautinio automato uniforma, karių elgsena stovyklų ir maršų metu⁴³.

Mirus Mykolui Višnioveckui, tapo pagrindine figūra respublikonų partijoje Lietuvoje, dėl įtakos varžėsi su Čartoriskių ir jų šalininkų partija, vadinta „familija“. Savo priešininkus lenkė turtu, bet gerokai atsiliko nuo jų mąstymu ir sumanumu, šalininkus sudarė kariškiai ir smulkūs bajorai. Nuo 1754 m., suartėjęs su Jurgio Mniško šalininkais, tapo valdovo partijos Lietuvoje vadu.

1756 m. prasidėjo Septynerių metų karas, kuriame Respublika laikėsi neutraliteto, tačiau per Lietuvą žygiavo rusų kariuomenė, rengė savo stovyklas ir gaudė rekrūtus. Dažnai prikišama, kad didysis etmonas nesustabdė rusų, bet ar jis galėjo, turėdamas tik kelis tūkstančius karių, lipti į Europos karo verpetą? Buvo pasitenkinta Rusijos kariuomenės vadovybės užtikrinimu, kad už padarytus nuostolius ir paimtą maistą bei pašarą bus sumokėta, ir 80 000 kariuomenės korpusas buvo praleistas. Pats etmonas patyrė didelių nuostolių, siekusių iki 400 tūkstančių auksinų, bet kaip atlyginimą iš Rusijos gavo tik 12 tūkstančių dukatų⁴⁴ ir šv. Andrejaus ordiną. 1759 m., į Respublikos teritoriją įsiveržus Prūsijos kariuomenei, stoji ginti Respublikos interesų diplomatinio keliu.

Kazimieras Radvila visada stengėsi gerai sutarti su valdovu. Buvo gero būdo, jį mėgo aplinkiniai, nekerštingas. Prisidėjo prie ekonominio gyvenimo pagyvinimo savo valdose kurdamas manufaktūras.

Jau nuo 1720 m. stengėsi atstatyti švedų 1706 m. sugriautą ir gyventojų paliktą Nesvyžių. Atstatant fortifikacinius statinius, pasitelktas inžinierius Kazimieras Ždanovičius (Żdanowicz). 1724 m. birželio 24 d. iškilmingai įvažiavo į šį miestą, atnaujino ir kiek pakeitė ordinacijos vidaus tvarką. Surengė miestiečiams karo žaidimus, šaudymus į taikinį,

---

⁴³ Ten pat, p. 301.

⁴⁴ Dukatas – auksinis pinigas, atitinkantis 3,5 g. aukso.

kurie turėjo vykti kasmet, trečią Sekminių dieną⁴⁵.

1750 m. Nesvyžiuje buvo atgaivinta tipografija, vėliau atiduota jėzuitams. Joje buvo išleisti ir kai kurie kariniai raštai: 1754 senieji ir naujai sukurti karo artikulai⁴⁶.

Nepaisant aukščiausių Lietuvos kariuomenės vadovybės postų, nebuvo karvedys, labiau rūpinosi savo giminės ir partijos reikalais ir tuo, kuo užsiimdavo to meto magnatai: seimeliais, tribunolais, valdomis ir susirašinėjimu. Sugebėjo išlaikyti savo valdas ir didžiulę įtaką vidutinei ir smulkiajai bajorijai dėl savo gero būdo ir suteikiamos pagalbos.

Milicijos sudėtis ir organizacija. Marija Pasztor pabandė patyrinti ir tautinę milicijos sudėtį. Tai padaryta remiantis nekompleksiniais duomenimis ir metodologijos požiūriu tai greičiau spėjimas, tačiau ižiūrima tendencija, kad eiliniaisi tarnavo daugiausiai valstiečiai baltarusiai, o karininkais – svetimšaliai. 1750–1760 m. svetimšalių skaičius mažėja, prilygdamas tautiečiams; 1785 m. jau iš 48 karininkų būta 9 užsieniečių, o 1790 iš 36 tik 4 svetimšaliai⁴⁷, nors svetimumo kriterijumi tarnauja vardas, kas yra ne visai teisingai žinant, kad Respublikai priklausė ir Kuršas, ir kitos vietovės, kuriose galėjo būti karininkų su vokiškomis pavardėmis, bet turinčių Respublikos indigenatą⁴⁸. Apie turimą miliciją šioje tyrimų fazėje daug negalime pasakyti, žinoma, kad pagrindinės formacijos buvo Nesvyžiaus ir Olykos įgulos. Žygyje į 1733 m. elekcinį seimą jį lydėjo 7 lietuvių vėliavos⁴⁹, kurias paliko Varšuvos priemiestyje Pragoje, ir po janyčarų ir grenadierių vėliavą bei 100 raitarų⁵⁰.

Po Jeronimo Florijono mirties Mykolas Kazimieras Radvila paveldėjo ir brolio valdas bei miliciją, kuri akivaizdžiai pradėjo merdėti.

---

⁴⁵ Kotlubajus E. Radvilos..., p. 328.

⁴⁶ Artykuły wojenne, powagą Rzpltej, królów polskich i hetmanów W. X. Lit r*żnymi czasami ustanowione, terazzaś z rozkazu J. O. Książęcina Jegomości Michała V Kazimierza Radziwiłła, przedrukowana w Nieswieżu.

⁴⁷ Pasztor M. Milicje magnackie..., p. 144.

⁴⁸ Indigenatas (lot. Indigena – vietinis) ATR valstybės bajorystės suteikimas užsienio bajorui, dažniausiai už nuopelnus.

⁴⁹ Greičiausiai turimos mintyje kavalerijos vėliavos, suorganizuotos iš priklausomų bajorų, nes valstybine kariuomene tuo metu nedisponavo.

⁵⁰ PSB, t. XXX/2, zes. 125, 1987, s. 300.

Bialos garnizonas, esant naujam savininkui M. K. Radvilai, sumažėjo iki 4 karininkų, 8 puskarininkių, 9 kanonierių, 10 muzikantų ir 59 eilinių, iš viso įguloje liko tik 90 žmonių⁵¹.

8 lentelė. Mykolo Kazimiero Radvilos Bialos įgulos sudėtis 1761 m⁵².

Dalinyš	1761 04 20	1761 05 28	1761 05 31	1761 11 07	1761 12 01	1762 03 01	1762 06 01
Janyčarų kuopa	133	133	2	5	6	2	1
Grenadierių kuopa	78	77	60	77	77	73	72
Kanonieriai	6	6	6	6	6	6	5
Kazokai	6	6	5	4	4	4	6
Ordinacijos kuopos							25
Iš viso	223	222	90	92	93	85	109

Kadetų korpusas. Nesvyžiaus kadetų korpuso⁵³ sumanymas tikriausiai atsirado 1730 m., kai M. K. Radvila „Žuvelė“ aplankė Drezdeno kadetų korpusą, taip pat pijorų Collegium Nobilium Varšuvoje 1740 m., kurios programoje nemažai vietos skirta ir kariniams dalykams, taip pat nežinomi ryšiai su Stanislovo Leščinskio karo mokykla Lunevilyje, kuri buvo skirta ir Respublikos bajoraičiams, taip pat neatmestina Prūsijos įtaka, nes korpuse tarnavo nemažai Prūsijos karininkų, o Radvilų milicijos bibliotekoje galima buvo rasti Fridricho II reguliaminių ir teorinių darbų, taigi galima bendrai kalbėti apie vokiškųjų mokyklų poveikį⁵⁴.

Pirmieji kadetai sutinkami 1743 m., kur jie buvo pasiųsti į Nesvyžiaus jėzuitų kolegiją, tačiau mokymas prasidėjo ne anksčiau kaip 1746

⁵¹ Garnizon Bialski Michała Kazimierza Radziwiłła AGAD, AR, Dz. VII, b. 452, l. 11.

⁵² Raporty dzienne garnizonu Bialskiego Michała Kazimierza Radziwiłła AGAD, AR, Dz. VII, b. 453, l. 1-11; Tabelle miesieczne garnizonu bialskiego Michała Kazimierza Radziwiłła 1761-1762. AGAD, AR, Dz. VII, b. 454, l.

⁵³ Didelė dalis dokumentų saugomi: Materiały t. s. Akademii rycerskiej w Nieswieżu 1745-1751. AGAD, Dz. VII, b. 268, su kuriais autorius susipažino, bet vėliau gavo M. J. Bączkowskio straipsnį ir šiame darbe daugiausiai jį rėmėsi, kai kur su autoriumi polemizuodamas.

⁵⁴ Bączkowski M. J.. Akademia..., p. 19.

ar 1747 m., o atidarymas tik 1747 m. pr. Iki tol kadetai buvo mokomi kolegijoje ir papildomai saugojo kunigaikščio rūmus. Tokia padėtis nesudarė sąlygų disciplinai klestėti, todėl po kelių prasižengimų imtasi darbo disciplinai didinti⁵⁵. Buvo išleistas reguliamas „Sprendimai, tarnaujantys mano Nesvyžiaus kadetų korpuso edukacijai, padaryti 1747 m. gegužės 25 d. kadetų reikmėms“⁵⁶.

Pradžioje kadetų korpusui buvo skirta 12 mokinių nuo 12 iki 14 metų amžiaus. Ypač tiko 12 metų vaikai, nes jie labiausiai pasidavė auklėjimo procesui ir lengviausiai priprasdamo prie sunorminto gyvenimo, neatsinešdavo su savimi blogų įpročių⁵⁷. Kadetai keldavosi 5 valandą ryto, guldavosi 9 vakaro. Diena prasidėdavo ir baigdavosi maldomis. Visa dienotvarkė buvo užpildyta užsiėmimais, paliekant būtiną laiką valgiui ir trumpam poilsiui. Mokymo sistemoje dominavo kalbų mokymas. Buvo mokoma vokiečių, lotynų, rusų ir prancūzų kalbų, šiek tiek skirta fizinei kultūrai (jodinėjimas, fechtavimas, rikiuotė), taip pat karinei ir civilinei architektūrai, aritmetikai, geometrijai, piešimui ir kitiems dalykams. Atskiri nurodymai buvo skirti ir mokyklos direktoriui⁵⁸. Kadetai turėjo vieni kitiems padėti, bet nesileisti į per dideles draugystes, dėl ko specialiai buvo dažnai keičiama jų gyvenimo vieta Radvilų rūmų fligelyje, kur buvo mokyklos ir kadetų bei direktoriaus kambariai⁵⁹.

Didelis dėmesys buvo skirtas santykiams su ponų šeima. Be pagarbos ir pasiryžimo tarnauti savo ponams, kadetai turėjo vengti familiarių ir net draugiškų santykių su kunigaikščio vaikais, aiškiai nurodant jų vietą. Taip pat buvo elgiamasi su klientais ir draugais⁶⁰.

---

⁵⁵ Bączkowski M. J.. Akademia..., p. 20.

⁵⁶ Postanowienia służące do edukcji korpusu kadeckiego zostającego w akdemji mojej nieświeżskiej, uczymnione roku 1747 die 25 mai własne, służące kadetom.

⁵⁷ Panašų amžių nustatė ir Varšuvos kadetų korpuso kūrėjai po reformos (aut. pastaba).

⁵⁸ Postanowienie dla dyrektora kadetów; Postanowienie osobliwsze, które się ściera do samego dyrektora, uczynione roku 1747 die 25 mai. Būta vėlesnių pataisymų. M. J. Bączkowski. Akademia rycerska w Nieswieżu i Radziwiłłowskie korpusy kadetów w XVIII wieku. *Wiek oświecenia*, t. 10, Warszawa, 1994, s. 40. Pastaba nr. 27.

⁵⁹ Ten pat, p. 20.

⁶⁰ Ten pat, p. 22.

Mokykla 1747–1750 metais turėjo daug sunkumų su knygomis, mokytojais. Tik nuo 1750 metų prasidėjo reguliarus mokymas. Tam įtakos turėjo ne tik šeimininko skirti didesni pinigai, bet ir tikrinančios komisijos, sudarytos iš jėzuitų, ir kariškių darbas. Tarp tikrintojų buvo architektas Antanas Žebrauskas, dalyvavo tiek LDK kariuomenės, tiek milicijos karininkai. Minėtos komisijos darbo raštai leidžia pažvelgti į korpuso problemas. Viena iš pagrindinių buvo menkas žinių kiekis, konfliktai tarp kilmingesnių ir mažiau kilmingų, tarp turtingesnių ir mažiau turtingų kadetų⁶¹.

Antrasis laikotarpis – tai nuo 1750 m. iki 1762 m., kai mirė Mykolas Kazimieras Radvila „Žuvelė“. Šiuo laikotarpiu korpusas kartu su savo direktoriumi ir kariškiais dėstytojais, kurių tolydžio daugėjo, buvo pavaldus Nesvyžiaus gubernatoriui. Mokykla vis labiau „kariškėjo, virsdama specifine artilerijos mokykla⁶². Mokiniais ir toliau buvo vidutinių ir turtingų bajorų vaikai, kurių tėvai užėmė aukštas pareigas pavietų hierarchijoje. Ilgainiui solidžių giminės nustojo siųsti savo vaikus, nematydamas realios naudos savo vaikų karjerai, tuo tarpu smulkesnieji Radvilų klientai ir įvairūs laikojuoliai pajuto galimybę pastūmėti savo atžalas po Radvilų globos stogu ir veržte veržėsi į mokyklą, nes ne tik Radvilų milicijos, bet ir visos LDK valstybinės kariuomenės karininkų vietas dažnai dalino Radvilos ir jų žmonės. Kadetų skaičius augo: 1757 metais jų buvo jau 24, o 1760 metais jau 26. Iš viso akademią baigė apie 40 kadetų, taigi per metus apie 3 absolventus⁶³.

Funkcijos ir reikšmė. Anot Marijos Pasztor, milicijos funkcija – įtvirtinti didikų įtaką regione. Jos nuomone, geriausi XVIII a. Radvilų milicijos laikai, „aukso amžius“, buvo pasiektas Mykolo Kazimiero Radvilos „Žuvelės“ laikais. Taip pat autorė mano, kad šios milicijos prisidėjo prie situacijos destabilizavimo Respublikoje.

Karo veiksmuose Mykolas Kazimieras daugiausiai dalyvavo 1733–1735 metais taip vadinamo Karo dėl Lenkijos įpėdinystės metu. Kaip jau buvo minėta, Radvilos milicijos stovykla Pragoje tapo visų Stanislo-

---

⁶¹ Ten pat, p. 23.

⁶² Ten pat, p. 27.

⁶³ Ten pat, p. 28.

vo Leščinskio priešininkų rinkimosi vieta ir karinė jėga nebuvo paskutinis veiksnys šiame pasirinkime. Kartu su savo dvaro vėliavomis Kunigaikštis dalyvavo bendruose karo veiksmuose su Rusijos kariuomene ir didžiuoju etmonu Mykolu Višnioveckiu, dalyvavo mūšiuose. Milicija visada buvo kunigaikščio vadovaujamuose daliniuose, kartu su rusų ir valstybinės kariuomenės padaliniais, iš viso apie 2000 karių. Taip pat teko rūpintis savo Slucko tvirtovę, kurio saugumui buvo iškilęs pavojus.

1744 metų pradžioje teko dalyvauti privačiame kare su Sandomiro vaivada Tarla. Milicijai teko stoti į lauko mūšį prie Kulikovo kaimo ir dvi savaites šturmuoti Zločevo tvirtovę. Tokiu būdu pavyko įvykdyti teismo sprendimą ir tokiu būdu atgrasyti nuo neteisėtų veiksmų⁶⁴.

3. Karolio Stanislovo Radvilos „Pone Mielasis“ milicija

Karolis Stanislovas Radvila „Pone Mielasis“⁶⁵ (1734–1790) buvo Mykolo Kazimiero „Žuvelės“ ir Uršulės Pranciškos Višnioveckos sūnus. Kaip vaikas buvo mažai mokytas, be jokios disciplinos, paliktas laisvai daryti, ką noris. Tėvai neleido mokytojams palaikyti reikiamą drausmę, bet rūpinosi pareigybių suteikimu ir karjera. Jau 1742 metais gavo Lietuvos kariuomenėje petihorų vėliavą, tėvo rūpesčiu buvo skiriamas aukštomis pareigoms LDK pareigybių hierarchijoje. 1751 metų balandžio 20 dieną tapo antruoju didžiosios buožės pėstininkų regimento pulkininku⁶⁶. 1752 m. birželio 7 dieną gavo LDK pataurininko,

---

⁶⁴ Zločevo apgulties laikas įvairuoja: Kotlubajus nurodo 2 savaites, PSB pateiktais duomenimis- 6 savaites. Kotlubajus E. Radvilos, p. 336 ir PSB, t. XXX/2, zes. 125, 1987, p. 304.

⁶⁵ Pravarde „Pone Mielasis“ („Panie Kochanku“) Karolis Stanislovas gavo už įprotį nuolat pridėti šiuos žodžius savo kalboje.

⁶⁶ Antrasis pulkininkas (second pułkownik) dažniausiai titulinis kariuomenės laipsnis, XVIII a. viduryje populiarus ir Lietuvoje, nenumatytas jokiuose norminiuose dokumentuose. Toks žmogus gaudavo algą eilinių karių skaičiaus sąskaita arba pasitenkindavo žemesnio laipsnio alga, o šiuo atveju galėjo ir visai nieko negauti.

o spalio 23 d. jau kalavijininko⁶⁷ pareigas.

Po nepavykusių vedybų pasidavė girtuoklystei ir pasileidimui⁶⁸, ap- link jį pradėjo rinktis panašių pomėgių kompanija. Ypač sustiprėjo ši veikla, kai tėvas paskyrė jam gyventi į Miro pilį, toliau nuo priežiūros. Nepaisant skandalų, tėvo buvo toliau proteguojamas. 1754 m. gegužės 1 d. gavo LDK generolo majoro laipsnį, 1759 m. kovo 1 d tėvas perdavė jam karūnos husarų vėliavos rotmistro pareigas, o jau rugpjūčio 30 d. – LDK generolo leitenanto laipsnį. Po tėvo mirties tapo pasakiškų turtų savininku.

Pasilikdamas Vetinų dinastijos šalininku, 1763 m. perversmo aki- vaizdoje priešinosi Familijos ir Rusijos veiksams, tapdamas pagrindi- niu respublikonų partijos žmogumi Lietuvoje. Ši pozicija reikalavo di- delės energijos, sumanumo, ypač prasidėjus tarpuvaldžiui po Augusto III mirties. Karolis Stanislovas ir jo šalininkai nesugebėjo realizuoti sa- vo turtinio ir įtakos potencialo, iš esmės pralaimėjo kovą dėl seimelių. Dėl šio pralaimėjimo iš dalies buvo kaltas ir pats kunigaikštis, ne tik nesugebėjęs tinkamai formuoti savosios partijos politikos, bet ir sukė- lęs visai nereikalingą skandalą Vilniaus vyskupo namuose. Konvokaci- niame seime respublikonai neturėjo daug šansų, todėl pasitraukė į sa- vo valdas, kur po kiek laiko buvo užpultas Rusijos kariuomenės ir Lie- tuvos konfederacijos. Kova vyko ne Radvilos naudai, buvo priverstas pasitraukti iš savo valdų ir Respublikos. 1764 m. rugpjūčio 16 d. minė- toji generalinė Lietuvos konfederacija paskelbė dekretą, kuriuo atėmė iš Karolio Stanislovo Vilniaus vaivados pareigas, jo dvarus pavedė ad- ministruoti sudarytai komisijai, atėmė valstybines seniūnijas, suėmė ša- lininkus⁶⁹. Kunigaikštis tikėjosi sulaukti pagalbos užsienyje nesupras- damas, kad Rusija Respublikoje tvarkėsi su Prūsijos pritarimu, o kiti kaimynai nematė tuo metu reikalo į vidaus kovas kištis, todėl, tenki- nantis senkančiais finansiniais šaltiniais, giminių parama, teko gyventi užsienyje, daugiausiai Prahoje ir Drezdene, Saksonijos sostinėje.

---

⁶⁷ Pataurininkas (podczaszy), kalavijininkas (miecznik) – titulinės LDK bajorų pa- reigybės, nusakančios asmens vietą bendroje pareigybių hierarchijoje.

⁶⁸ PSB, t. XXX/2, zes. 125, 1987, p. 248.

⁶⁹ Lietuvos TSR istorija. Vilnius, 1986, p. 216.

Situacija netikėtai pasikeitė, kai 1766 m. seimo metu Čartoriskiai atsisakė kelti vadinamąjį disidentų klausimą⁷⁰ ir Rusija, iki tol ištikimai juos rėmusi, nusprendė pakeisti savo politiką ir paremti opoziciją, kuri siekė nuversti Stanislovą Augustą ir sustabdyti pradėtas reformas, tikėdamasi tokiu būdu parodyti Čartoriskiams, kas yra padėties šeimininkas ir atlikti sau naudingus patvarkymus stačiatikių ir kitų disidentų reikaluose, drauge sustiprinant įtaką rytinėse LDK žemėse ir visoje valstybėje. Buvo pasirinkta konfederacijų forma. 1767 m. kovo 20 d. buvo įsteigta stačiatikių konfederacija Slucke, protestantų – Torūnėje, buvo organizuojama ir katalikų konfederacija, kurios sėkmė daugeliu atveju priklausė ir nuo būsimo maršalo populiarumo. Tada ir prireikė Rusijai Karolio Stanislovo Radvilos. Jam buvo pažadėta išspręsti jo titulų ir valdų klausimą ir jis sutiko padėti, nelabai nujausdamas, kas buvo ruošama, ir taip galėjo grįžti namo kaip nugalėtojas. Birželio 13 d. atvyko į Radomą, o 24 d. buvo išrinktas Lenkijos generalinės konfederacijos maršalu⁷¹. Už tai Karolis Stanislovas atgavo paveldėtas žemes ir gautus titulus, nors kai kurios pajamos davusios seniūnijos liko kitose rankose, todėl finansinė situacija liko pakankamai sudėtinga. Ši konfederacija pasitarnavo kaip įrankis Rusijos ir Prūsijos interesams užtikrinti ir dar nesibaigus taiką užtikrinančiam 1768 m. seimui kilo kita, Baro konfederacija, kuri kovojo už tikėjimo laisvę, tačiau buvo nukreipta prieš Stanislovą Augustą Poniatovskį ir Rusiją. Nepaisant dar visai neseniai patirto praradimo, Karolis Stanislovas Radvila vėl slapta ėmė remti Rusijos priešus, nors ir stengėsi demonstruoti savo neutralitetą. Dėl tokios politikos vėl viską prarado, teko pasitraukti į Čekiją, iš kur stebėjo padėtį ir dalyvaudavo konfederatų pasitarimuose. 1772 m., ieškodamas konfederacijai paramos, važinėjo į Prancūziją, Vokietijos imperijos valstybes, beviltiškai bandydamas gelbėti konfederacijos reikalą ir nesutikdamas tuo tarpu grįžti į tėvynę, nors I padalijimas atėmė iš jo keletą

---

⁷⁰ Disidentais buvo vadinami nekatalikai krikščionys: stačiatikiai (neunitai) ir įvairios protestantų rūšys, neturėjusios Respublikoje lygių teisių su katalikais. Religinų teisių sulyginimo klausimas buvo naudojamas Rusijos ir Prūsijos politikoje kaip priemonė kištis į Respublikos vidaus reikalus.

⁷¹ Kotlubajus E. Radvilos..., p. 368.

labai svarbių valdų. Neradus jokio kompromiso, kunigaikštis gyveno Venecijoje, laukė pagalbos iš Prancūzijos ir Turkijos. Tik 1775 m., sužinojęs apie I padalinimo pripažinimą Respublikos seime ir netekęs jokios vilties, pradėjo derybas su Rusijos atstovais. Kunigaikštis norėjo, kad jo grįžimo paprašytų seimas, todėl kvietimo sulaukė tik 1777 m. kovo mėn⁷².

Grįžęs rado pasikeitusią politinę situaciją, kitus valdytojus, todėl Lietuvoje visiškai pakluso Tyzenhauzo valiai ir valdovo malonei, dalyvavo krašto iškilmėse ir baliuose, stengdamasis pakeisti savo įvaizdį ir nuoširdžiai pailsėti po visų klajonių ir rūpesčių. 1784 m. savo valdose priėmė Stanislovą Augustą Poniatovskį, vykusį į Gardino seimą, kuriam surengė nepaprastai puikų priėmimą. 1784 m. seimas apsiėmė padengti dalį milžiniškų skolų, kurios 1788 m. dar siekė 50 milijonų aukšinių.

Ketverių metų seimo metu Karolis Stanislovas Radvila, pagautas entuziazmo, pasiūlė steigti Radvilų legioną, paskui, sulaukęs seimo nepasitikėjimo, pasiliko tik dviejų batalionų Radvilų regimento idėją, kurią sąžiningai realizavo. Palaikydamas Radvilų tradicijas, savo rūmuose dažnai maitindavo visus Lietuvos deputatus, čia vykdavo įvairūs pasitarimai. Gyvenimo pabaigoje apako ir mirė 1790 m. Bialoje⁷³.

Milicijos organizacija ir dydis. Kunigaikščio Karolio Stanislovo milicija išgyveno tris laikotarpius: 1762–1764 m. laikotarpis, kai buvo rengiamasi lemiamam susidūrimui su Familija kovoje dėl Respublikos sosto, 1764–1767 m. katastrofos laikotarpis, kai Radvilų valdos buvo formaliai atimtos, ir ramaus viešpatavimo laikotarpis iki Karolio Stanislovo Radvilos mirties. Realiai milicija gyvavo ir toliau, bent jau iki 1792 m. karo su Rusija, kai ją administravo globėjas. Norėusi atkreipti dėmesį, kad milicija nebuvo pertvarkyta į 8 pėstininkų regimentą, kaip tvirtinama autoritetingoje literatūroje⁷⁴, o gyvavo toliau ir dalyvavo 1792

---

⁷² Kotlubajus E. Radvilos..., p. 378–390.

⁷³ Kotlubajus E. Radvilos..., p. 385.

⁷⁴ Šios klaidos pradininku, atrodo, buvo Valerijanas Kalinka, kuris pasidavė ketverių metų seime Felikso Potockio pasakytai minčiai, kad planas kurti Radvilų legioną kilo iš noro pigiau išlaikyti savo milicija, t. y. ją suvalstybinti. Ši klaida randama ir T. Korzono ir juo sekusių autorių darbuose, tarp jų ir pas Maria Pasztor, p. 144.

m. kare, apie ką bus kalbama toliau.

1762–1764 m. laikotarpiu milicija buvo padidinta. Marijos Paštor surinktais duomenimis, 1762 m. lapkričio mėn. Karolis Stanislovas Radvila turėjo 1317 karius, 1763 m. sausio mėn. jau 1683. Matyt, šiam laikotarpiui tinka Marijos Paštor prierasas, kad miliciją dar papildė 41 žmogaus artilerijos korpusas, 72 žmonių pionierių (sapierių) korpusas ir 138 janyčarai, kavaleriją sudarė 82 asmenų dragūnų vėliava, 71 žmogaus bunciuko⁷⁵ vėliava, 2 eskadronai husarų ir dvi kazokų vėliavos: 52 žmonių Slucko ir 72 Bialos. Šalia jau esančių įgulų (Slucko, Koreličių, Olykos, Nesvyžiaus, Bialos, Rachmanovo, Bielicos, Žmigorodo, Kopylio, Šaisulių, Bialokrynicos, Liachvos, Kurazo) atsirado Slavatyčių įgula⁷⁶ i Jeronimo Florijono Radvilos milicijos.

9 lentelė. Įgulų skaičius 1762 metais⁷⁷

Įgulos	Mykolo Kazimiero	Karolio Stanislovo
Slucko	337	361
Nesvyžiaus	208	223
Olykos	45	94
Bialos	72	85
Bielicos	48	81
Rachmanovo	39	54

1762 m. buvo sukurti du batalionai: Volynės ir Lietuvos, atlikę greičiau administracinio teritorinio vieneto funkcijas. Volynės batalionui priklausė Žulkvės, Olykos, Rachmanovo, Jampolės, Kuraso, 1762 m. gruodį pridėta Bialokrynicos, Žmigorodo, o 1764 m. balandį Šumsko įgulos, iš viso 278, iš jų 234 eiliniai. Taip pat Volynės batalionui priklaus-

⁷⁵ Bunčiukas – Turkijos kariuomenės ženklas su būdinga arklio uodega, nešamas prieš etmoną iškilmų metu. Bunčiuko vėliava – asmeninė kunigaikščio gvardija.

⁷⁶ Slavatyčių įgula Jeronimo Florijono laikais manevrų metu atliko priešų rolę.

⁷⁷ Deja, nėra nurodyta tokio įgulų išdėstymo tiksli data: Pasztor M. Milicje magnackie..., p. 143.

sė ir 28 žmonių totorių vėliava. 1764 metų balandį jau buvo 328 pėstininkų. Kitos įgulos priklausė Lietuvos batalionui⁷⁸.

1764 m. karo veiksmuose K. Stanislovas jau valdė karius, tačiau, nežinant sudėties, yra pavojus priskaičiuoti prie reguliarių dalinių nereguliarus ar ginkluotus politinius šalininkus.

1764–1767 m. laikotarpiu visa arba dalis milicijos buvo patekusi į LDK ir Rusijos⁷⁹ kariuomenės priklausomybę. Apie priklausomybę LDK Karo komisijai liudija Slucko įgulos, kuriai vadovavo plk. ltn. Andrius Volanas, raportai. 1766 m. sausio 1 d. joje buvo 405 kariai, suskirstyti į vieną samdomą kuopą (Chorągiew 1 lehnungowa) iš 126 karių, 2 rinktinės kuopos (2 i 3 chorągwi z wyborców) po 112 karių, 40 kazokų ir 10 artileristų⁸⁰. Panaši situacija išsilaikė ir po metų, 1767 sausio 1 d, taip pat ir 1767 m. birželio 1 d⁸¹.

1768 m. po Radomo konfederacijos posėdžių grįžęs Lietuvon, Karolis Stanislovas Radvila energingai ėmėsi atstatyti savo padėtį, tačiau jam trūko lėšų, o ir politinė situacija nebuvo palanki tvarkymo darbui. Jau tuo metu milicija buvo kunigaikščio žinioje, nes į seimą, turėjusį įtvirtinti Radomo konfederacijos nutarimus, kvietėsi 700 pėstininkų, 300 raitelių ir 6 pabūklų pajėgas⁸².

Prasidėjusios Baro konfederacijos kovos įtraukė ir kovų sukūrė ir miliciją, ir nors formaliai šeimininkas laikėsi neutraliteto, rusai juo nepasitikėjo, o kai kurie daliniai aktyviai dalyvavo kovos veiksmuose Baro konfederatų pusėje. Tik po 1772 metų vėl buvo pradėta normalizuoti padėtį. 1784 m. Radvilų milicijoje jau buvo 1390 kariai⁸³. 1784 m. rugpjūčio 1 d. Radvilų milicijos artileriją sudarė: 8 puskarininkiai, 6 muzikantai ir 122 eiliniai⁸⁴. 1784 m. rugpjūtį jau buvo 1596 žmonės.

---

⁷⁸ Pasztor M. *Milicje magnackie...*, p. 144.

⁷⁹ Kotlubajus E. *Radvilos...*, p. 364.

⁸⁰ *Tabella Garnizonu Fortecy Sluckiej iak się effective znayduje się D. 1ma Januar 1766 Anno*. Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius (VUB RS), f.4 (A–158), b. 11468.

⁸¹ 1767 sausio ir birželio raportai, pasirašyti to paties plk. ltn. A. Volano. VUB RS, f.4 (A–158), b. 11477, 11482.

⁸² Kotlubajus E. *Radvilos...*, p. 368.

⁸³ Pasztor M. *Milicje magnackie...*, p. 143.

⁸⁴ *Listy tygodniowe lenungowe korpusu artyleryi Karola Stanisława Radziwiłła. 1784-1790*. AGAD AR, dz. VII, cz. 2, nr. 391.

Nebebuvo jau nei batalionų, nei įgulų: dvi pėstininkų kuopos, 3 ir 6 vadinosi Slucko, viena Bielicos, kita Liachvos. 1786 m. abi dingo⁸⁵.

10 lentelė. 1787 m. liepos mėn. Radvilų milicijos sudėtis⁸⁶

Dalinys	Sudėtis	Iš viso
Šaulių korpusas	2 leitenantai, vachmistras, furjeris, 4 kapralai, 2 felčeriai, 4 gefreiteriai, 194 eiliniai	213
Artilerija	Kapitonas, 2 kapralai, felčeris, fleitininkas, 2 būgnininkai, 169 kariai	182
Ordinacijos vėliava	11 vachmistrų ir seržantų, 7 j. vėliavininkai, 6 kvartirmeisteriai, 32 kapralai, 6 felčeriai, 2 liutaurininkai, 10 trimitininkų, 125 kariai, 11 būgnininkų	210
2 dragūnų eskadronai	2 kapitonai, 2 leitenantai, 4 vėliavininkai, 2 vachmistrai, 2 j. vėliavininkai, 3 furjeriai, 11 kapralai, 2 felčeriai, 2 trimitininkai, 1 buchsmacheris, 196 kareiviai	228
6 kupos pėstininkų (infanterijos)	Pulkininkas (1763 m. gen.mjr.), majoras, kapitonas–kvartirmeisteris, 2 adjutantai, regimento felčeris. Kuopose: 6 kapitonai, 4 leitenantai, 7 vėliavininkai, 5 seržantai, 2 furjeriai, 6 būgnininkai. Kuopose: 1–151, 2 – 172, 3 – 162, 4 – 76, 5 – 169, 6 – 157 karių.	890
Slucko ir Koidanovo žiemionių vėliava	Nežinoma	
Milicija	11 rotmistrų ir kapitonų, 12 leitenantų, 14 vėliavininkų, 83 vietininkai ir draugai	120
Kadetų korpusas	Nežinoma	

1788 m. balandžio 20 d. Radvilų artileriją sudarė: kapitonas, 2 leitenantai, 6 vėliavininkai, vachmistras, 2 j. vėliavininkai, furjeris, 13 kapralų, 45 kadetai, 2 felčeriai, 2 fleitininkai, 4 būgnininkai, 116 kanonieriai, 50 hautlager (?), iš viso 245 artileristai⁸⁷. 1789 m. Karolio Stanislovo Radvilos milicijoje tarnavo 1920 kariai⁸⁸. Milicijos skaičius padidėjo

⁸⁵ Pasztor M. Milicje magnackie..., p. 144.

⁸⁶ Ten pat, ps. 144.

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ Ten pat, p. 143.

1789 m. gegužės mėn. iki 2130 žmonių. Artilerijos skaičiai pateikiami lentelėje

11 lentelė. Radvilų milicijos artilerija 1790 m.

Data	Puskarininkių	Kadetų	Kanonierių	Iš viso
1790 01 03	9+1direktorius	32	33	75
1790 02 21	12	47	181+6 muzikant.	246
1790 06 27	10	22	53	85
1790 11 31	17	28	98	143

Artilerijos skaičius išaugo iki 266, pėstininkų – 901, Slucko ir žiemionių vėliava iki 231, Kojdanovo iki 216⁸⁹.

1790–1792 m. laikotarpiu Radvilų milicijos Nesvyžiaus tvirtovės įgulos artilerija sumažėjo.

12 lentelė. Nesvyžiaus tvirtovės artileristai 1790–1791 m⁹⁰.

Data	Puskarininkių	Kadetų	Kanonierių	Iš viso
1790 12 12	9	18	56	83
1791 08 14	6	10	16	32
1791 10 09	4	6	15	25

1791 m. spalio mėn. puskarininkius ir kadetus imta vadinti geometrais: dabar dalinį sudarė tik 10 geometrų ir 12 kanonierių, lapkričio mėn. atitinkamai 9 ir 11. Gruodžio mėn. artilerijos karių skaičius ima didėti, minimi 4 puskarininkiai, 8 kadetai ir 26 kanonieriai, bet 1792 m. kovo mėn. vėl 9 geometrai ir 12 kanonierių, taigi artilerijos karių skaičius svyravo nuo 20 iki 38 karių⁹¹.

1792 m. vasario mėn. Nesvyžiaus tvirtovės įgulą sudarė 26 artileristai ir 97 pėstininkai, vadovaujami majoro Juzefo Drożyłowskio (Drożyłowski) (iš 123 esančių karių 25 buvo komandiruoti, 5 atostoga-

⁸⁹ Ten pat, p. 144.

⁹⁰ Listy tygodniowe lenungowe korpusu artyleryi i geometrów Dominika Radziwiłła 1790–1792. AGAD AR, dz. VII, cz. 2, nr. 393.

⁹¹ Ten pat.

vo, 4 sirgo, taigi tarnyboje liko tik 89 kariai). Komandiruo tą komandą daugiausia sudarė vadinamieji geometrai (2 kapralai ir 6 kadetai), pasiūsti kelių taisyti. Įgulos eilinius sudarė Radvilų miestelių ir kaimų gyventojai. 1792 m. gegužės mėnesio 1 d. įgulą sudarė 121 karys, kurių tarnyboje buvo 84 žmonės⁹².

Slucko įgulą sudarė dvi grenadierių kuopos. Paskutines užuominas apie jas galima užtikti tik 1788 m. liepos 25 d. Tuo metu įgulai vadovavo majoras Antonis Popinis (Poppini). Kuopos buvo vienodos sudėties: kapitonas, leitenantas, vėliavininkas, seržantas, j. vėliavininkas, furjeris⁹³, 6 kapralai, felčeris, fleitininkas, 2 būgnininkai, 145–146 eiliniai, iš viso kuopoje 162–163, iš viso įguloje 324 kariai⁹⁴.

Savotiškai unikaliu būtu galima pavadinti šaulių korpusą, kuris bazavosi Bialoje ir rinkosi nereguliariai. 1789 m. rugsėjo 25 d. korpusą sudarė 2 seržantai, 1 furjeris⁹⁵, 5 kapralai, 3 fleitininkai ir 4 būgnininkai, 160 šaulių ir 201 rekrūtas. Šauliams priskirti ir 5 išdo tarnautojai, tikriausiai saugoję turta⁹⁶.

Paskutiniuoju laikotarpiu milicijoje tarnavo 3 majorai, 5 kapitonai, 3 vidutinio štabo pareigūnai, 8 leitenantai, 16 vėliavininkų, 12 vachmistų ir seržantų, 4 jaunesnieji vėliavininkai (podchoraży), 50 kapralų, 5 felčeriai, 19 muzikantų, 1383 eiliniai, pagal sąrašą 1 508 kariai, iš kurių, atskaičiavus komandiruočius, sergančius ir pan., tarnyboje buvo 1312 karių⁹⁷.

---

⁹² Tabele miesięczne garnizonu nieswieżskiego Dominika Radziwiłła 1792. AGAD AR, dz. VII, cz. 2, nr. 472.

⁹³ Furjeris – (pranc. Fourrier) XVIII a. svetimšalių autoramento kuopos ar eskadrono puskarininkis, atsakęs už apgyvendinimą ir apskaitą.

⁹⁴ Tabele miesięczne wraz z rollami dwóch kompanii grenadierskich garnizonu fortecy Słuckiej. 1784-1788. AGAD AR, dz. VII, cz. 2, nr. 494.

⁹⁵ Furjeris – (pranc. Fourrier) XVIII a. svetimšalių autoramento kuopos ar eskadrono puskarininkis, atsakęs už apgyvendinimą ir apskaitą.

⁹⁶ Listy lenungowe korpusu strzelców bialskich Karola Stanisława Radziwiłła 1789; Raporty dzienne korpusu strzelców karola Stanisława Radziwiłła 1787–1789. AGAD AR, dz. VII, Cz. 2, nr. 334, 576.

⁹⁷ Tabele generalne miesięczne całej milicji Karola Stanisława Radziwiłła. 1784–1790. AGAD AR, dz. VII, cz. 2, l. 623.

13 lentelė. Kunigaikščių Radvilų milicijos dydis 1788 11 – 1791 03⁹⁸

Data	Ordinai- jos.kuopa	Pėsti- ninkai	Šau- liai	Slucko žie- mionių k.	Koidanovo žiem. kuopa	Artile- rija	Iš viso milicijos
1788 09 01	94	901		232	208	225	1660
1789 01 01	94	905	216	232	216	251	1914
1789 06 01	94	900		231	216	283	1724
1789 05 01	94	901	422	231	216	266	2130
1789 07 01	94	904		231	216	279	1724
1789 10 01	94	904		232	216	276	1722
1789 12 01	93	897		232	217	261	1700
1790 02 01	93	905		232	216	262	1708
1791 02 01	94	894		231	216	82	1517

Karo mokyklos. Karolis Stanislovas Radvila paveldėjo savo tėvo Mykolo Kazimiero riterių akademiją ir savo dėdės Jeronimo Florijono karo mokyklą, skirtą puskarininkių rengimui. Pastaroji turėjo įvairius vardus, kol tapo jūrininkų mokykla.

Riterių akademija. Karolis Stanislovas Radvila paveldėjo šią mokyklą iš savo tėvo, tačiau daug nuveikti nespėjo, nes jau po dvejų metų visa Radvilų milicija pateko į 1763–1764 m. tarpuvaldžio kovas. Po 1764 m., o iš tikrųjų jau ir nuo 1762 m., akademija išgyveno nuopuolio laikotarpį, sumažėjo pinigų, trūko fundatoriaus rūpesčio, sumažėjo dėstytojų, bet mokykla vis tiek gyvavo, nes jos reikalingumo neužginčijo net priešiški Čartoriskiai⁹⁹. Su nauja energija buvo bandyta ją sustiprinti, naudojant turimą milicijos potencialą, todėl labiau specializuotasi artillerijos ir inžinerijos srityje, tai buvo matyti ir mokyklos pavadinime.

Jūrininkų mokykla. Po Baro konfederacijos žlugimo ir I padalijimo, kai Respublikos teisės į Gdansko uostą buvo gerokai apribotos Prūsijos įvestų mokesčių, valdovas Stanislovas Augustas iškėlė idėją įkurti Palangoje (iš tikrųjų – Šventojoje) karo uostą. Šią idėją tuojau pat pa-

⁹⁸ Tabele generalne miesięczne całej milicji Karola Stanisława Radziwiłła. 1784–1790. AGAD AR, dz. VII, cz. 2, l. 623.

⁹⁹ Bączkowski M. J. Akademia..., p. 29.

laikė Karolis Stanislovas Radvila, kuriam patiko idėja sustiprinti prekybą per Kuršo ir Lietuvos uostus. 1780 m. buvo pradėta kunigaikščio vasaros rezidencijos statyba Albos saloje prie Nesvyžiaus, pagal Leono Lutnickio projektą. Ją sudarė viskuo aprūpinti kaimo namai Radvilų giminėms ir draugams bei klientams. Visi šie „kaimiečiai“ savo rankomis dirbo daržus, o „kaimo vaitu“ buvo pats kunigaikštis. Kiekvienas „kaimietis“ privalėjo parūpinti po dvi valtis su nedidelėmis patrankomis. Šie laiveliai plaukiojo specialiai iškastais kanalais ir ežeru, suteikdami daug džiaugsmo svečiams. Šis laivynas turėjo du admirolus ir jūrininkus, kuriais tarnavo Jeronimo Florijono Radvilos puskarininkių mokykloje mokęsi jaunuoliai, kuriems mokslas dabar vyko Nesvyžiuje artilerijos mokykloje. Šie kariūnai daugiausiai buvo neprivilegijuotos kilmės, o karininkų pareigos – kilmingiesiems kariūnams iš Nesvyžiaus kadetų korpuso ar apylinkių bajorų atžaloms. Kunigaikštis plačiai skelbė, kad, pabaigę 20 gyvenimo metus, šie kadetai turėjo būti atiduoti Respublikos tarnybai. Tuo tarpu Wojcickis rašė, kad 1776 m. buvo paskelbta apie jūrininkų mokyklos (szkoła majtków), kad suplaukė 800 savanorių ir kad iš jų buvo padarytas atsarginis batalionas¹⁰⁰, tačiau neaišku, kuo jis remiasi. M. J. Bančkovskis kritiškai žiūri į šiuos ir kitus pasakojimus apie rimtus kunigaikščio ketinimus, manydamas, kad visi šie pasisakymai yra inspiruoti paties K. St. Radvilos kalbų, gerokai lenkusių tikrus darbus. Jo manymu, visa ši mokykla tebuvo kunigaikščio užgaida ir žaidimas, skirtas gausiems Nesvyžiaus svečiams, tarp jų ir 1785 m. Nesvyžių lankiusiam Stanislovui Augustui. Mokymo programa esą buvusi ne kas kita kaip Nesvyžiaus Riterių mokykla, o visa painiava dėl neatsietos Nesvyžiaus Riterių mokyklos ir artilerijos bombardierių mokyklos, t. y. buvusio Jeronimo Florijono kadetų korpuso¹⁰¹. Ipač taip toks bandymas buvo ir klausimas lieka atviras, nes pačios mokyklos istorija nėra pakankamai gerai tyrinėta.

---

¹⁰⁰ Wójcicki J. Dzieje Polski nad Bałtykiem. Warszawa, 1980, p. 266

¹⁰¹ Žr. 9 pastabą: M. J. Bączkowski. Akademia..., p. 38–39.

Karolio Stanislovo Radvilo milicijos funkcijos ir reikšmė. Skirtingai nuo savo pirmtakų, Karolio Stanislovo Radvilos milicijai teko nemažai kovoti ir dalyvauti politiniuose krašto įvykiuose. Jau 1763 m., įžengus Rusijos kariuomenės daliniui į Šiaulių ekonomiją, pasiuntė savosios milicijos dalinį pradžioje į Šiaulius, vėliau Vilnių ir taip privertė didelio triukšmo vengusius rusus pasitraukti. Įbauginimo taktika praverė seimelių posėdžiavimo metu kaip politinio spaudimo priemonė. 1764 kovo 3 dieną pasiuntė 300 milicijos dalinį į Grudziondze vykstantį Prūsijos generalinį seimelį¹⁰², įsiveržė į vyskupo Masalskio rūmus¹⁰³.

1764 m., konvokaciniame seime (1764 05 07-1764 08 27), viršų paėmus rusų remiamiems Familijos atstovams, respublikonai, kurių Lietuvos sparnui vadovavo Karolis Stanislovas, demonstratyviai pasitraukė ir nuvyko į savo valdas ruoštis kovai. Pradžioje konfederatai didžiausią dėmesį skyrė Lenkijos didžiajam etmonui Janui Klemensui Branickiui, o kai tas pasitraukė į užsienį, pagrindinės jėgos pajudėjo link Radvilų valdų. Specialiai prieš Radvilą buvo pasiūstas ir apie 6000 karių korpusas iš Rygos ir Mintaujos (Jelgavos), kuris per Šiaulius, Kėdainius ir Vilnių priartėjo prie Karolio Stanislovo tvirtovių rajono¹⁰⁴.

Gegužės mėn. K. St. Radvila davė nurodymus aprūpinti Nesvyžiaus tvirtovę amunicija, o vietos miestiečiams ir žydams ruoštis miesto ir tvirtovės gynimui. Slucko komendantas gavo panašias instrukcijas. Visiems komendantams buvo žadami atlyginimai ir apdovanojimai, auktesni kariniai laipsniai¹⁰⁵. Kada priešai su užsienio pagalba ir konfederacijos vėliava 1764 m. birželio 9 d. atėjo prie Nesvyžiaus, kuris po trumpos atakos kapituliavo, o tvirtovę apgulė, nutraukė komunikacijas ir pradėjo bombarduoti, tačiau visus šturmus gynėjai dar atmuša, apie ką dar 17 d. turėjo žinią. Turėdamas visas teises gintis savo valdose, kunigaikštis 16 d. išžygiavo iš Bialos link Nesvyžiaus. Pakeliui paimti iš Terespolio paėmė 200 iždininko Flemingo karių su 3 pabūklais. Šios

---

¹⁰² PSB, t. XXX/2, zes. 125, 1987, p. 250.

¹⁰³ Kotlubajus E. Radvilos, Vilnius, 1995, p. 357.

¹⁰⁴ Lietuvos TSR istorija. Vilnius, 1986, p. 216.

¹⁰⁵ Karvelis D. 1764 metų Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės generalinės konfederacijos klausimu // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997.

akcijos metu didelių nuostolių nepatirta¹⁰⁶. Pagal M. Matuševičių, buvo paimta tik 50 karių, o Terespolio epizodą pablogino miestelyje kilęs gaisras, kariuomenei kepanant duoną. Jo metu sudegė 50 namų, beje, buvo pagrobta Flemingo favoritė¹⁰⁷. Ši akcija labai pablogino Radvilų kariuomenės įvaizdį. Žygiuojant apgultai Nesvyžiaus tvirtovei į pagalbą, įvyko didžiausias Radvilų milicijos istorijoje mūšis su rusų kariuomenės korpusu, vadovaujamu gen. mjr. Dolgorukio, prie kurio vėliau prisidėjo gen. Renenkampfo dalinys. Rusus nustebino Radvilų artilerijos taiklumas, ką jie priskyrė svetimšalių karininkų sugebėjimams, o pati kariuomenė buvo girta. Pagal juos, rusų žuvo 1, sužeistų 7, į nelaisvę pateko 7. Radvila neteko 150 užmuštų, kiek paimta į nelaisvę – nežinoma¹⁰⁸. Pagal M. Matuševičių, o jo informacija turtingesnė faktų ir labiau panaši į tiesą, Karolis Stanislovas Radvila perdavė vadovavimą kažkokiam Tčeciakui (Trzeciak), lenkui, kuris tarnaudamas prancūzų kariuomenėje užmiršo lenkiškai kalbėti, o pats pasiliko Radviliškiuose ir pradėjo gerti. Radvilos kariai, palikę be savo pono, netoli Slonimo prie Ščaros upės rado 700 rusų išsirikiavusių, vadovujanų plk. Renekau (Renekaw). Tada Tčeciakas išrikiavo ir savo kariuomenę. Po kelias valandas trukusios kovos rusai jau pradėjo trauktis, bet atėjo kavalerijos pagalba, pradėjo Radvilos karius spausti, kad tie net pradėjo bėgti, palikę pabūklus. Apie tai išgirdęs kunigaikštis ėmėsi bėgti į Pinsko pelkes, tik kai niekas nesivijo, tai susijungė su savo kariuomene ir per Kosovą pasitraukė Pinsko link. Rusų žuvo apie 100, panašiai ir Radvilos karių¹⁰⁹. Nors faktai kiek įvairuoja, bet tam tikros detalės sutampa: Rad-

---

¹⁰⁶ K. St. Radvilos laiškas Krokuvos vaivadais didžiajam Karūnos etmonui Klemenšui Branickiui apie Terespolio užpuolimą. Łuninski E. Listy księcia Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku“ 1751–1790. Warszawa, 1906, s. 40–43.

¹⁰⁷ Pamiętniki Marcina Matuszewicza kasztelana Brzesko-Litewskiego 1714–1765, T. IV, Warszawa, 1876, p. 236–237.

¹⁰⁸ Sudarytojo pastabos, paremtos paties Dolgorukio pateikta informacija. Karolis Stanislovas Radvila nežinomam asmeniui, be vietos ir datos, bet tuoj po mūšio. Łuninski E. Listy księcia Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku“ 1751–1790. Warszawa, 1906, p. 20.

¹⁰⁹ Pamiętniki Marcina Matuszewicza..., p. 237–238.

vilos kariai 8 valandas sugebėjo išsilaikyti reguliariame mūšyje¹¹⁰ su reguliariais rusų daliniais, tačiau jiems trūko vado, kuris pakeltų jų dviasią pasikeitusių aplinkybių atveju. Ilgesnis priešinimas tikrai neturėjo prasmės ir, vengiant susidūrimų, buvo pasitraukta į Olykos pilį, kuri mažai tiko gynybai, todėl, gavus žinią apie rusus, judančius trimis kolonomis, pasitraukta link Osmanų imperijos sienų. To meto valstybinę sieną Dniestro upę perėjo su 500 kavaleristų¹¹¹, o pėstininkai ir artilerija kapituliavo besivejančiai ir juos apsupusiai Rusijos kariuomenei¹¹².

1768–1772 m. karo veiksmai. Tik grįžęs iš tremties ir pabaigęs Radoso konfederacijos maršalo darbus pradėjo bendrauti su naujosios Baro konfederacijos vadovybe Savo kariuomenę koncentravo jau 1768 metų rugsėjo mėn. Kokio dydžio kariuomenė buvo ir kokia jos sudėtis, neturint tiesioginių dokumentų, sunku pasakyti. V. Konopčinskis nurodo, patį kunigaikštį sakius Baro konfederatams, kad jei gautų 12 tūkstančių dukatų, galėtų parengti 6000 karių, vadinasi, karių buvo mažiau, kita vertus, minima, kad jis ir po to laiško vis dar rinko rekrūtus ir pirkto kartečę. Galų gale buvo minima, kad kunigaikštis turėjo parengtą 4000 karių dydžio miliciją¹¹³. Susidūrime su Rusijos kariuomene prie Lano miestelio 1768 m. spalio 10 d., tarp Klecko ir Nesvyžiaus, dalyvavo ir milicija¹¹⁴. Kunigaikštis bandė aiškinti, kad dalis jo milicijos perėjo į konfederatų pusę be jo žinios, pats užsidarydamas Nesvyžiaus tvirtovėje su 800 pėstininkų ir 32 pabūklais, kiti milicijos daliniai ir prisiglaudę konfederatai. 100 kunigaikščio žmonių, vadovaujami Antano Šuco (Schutz), Sulkevičiaus ir Moršeto (Marchet, Morschedt), bandė kontratakuoti net tris kartus ir kuriam laikui rusus pavyko atstumti. Tačiau milicijos patirti nuostoliai, rusų vadovybės laišakai ir bendra situacija,

---

¹¹⁰ Reguliarus mūšis – klasikinis mūšis kovos lauke, kai yra naudojamos įprastinės rikiuotės. XVIII a. buvo naudojama linijinė rikiuotė. Tai priešingybė nereguliariai kovai su kazokais, partizanais, plėšikais ar sukilusiais valstiečiais – įprastiniais Radvilų milicijos priešininkais.

¹¹¹ Kotlubajus E. Radvilos..., p. 360.

¹¹² PSB, t. XXX/2, zes. 125, 1987, p. 248–262.

¹¹³ Konopczyński W. Konfederacja Barska, t. 1, p. 94.

¹¹⁴ Konopczyński W. Konfederacja Barska, t. 1, p. 96.

kai dar nebuvo baigta jo valdų ir turtų gražinimo byla ir nespėtas atstatyti finansinis pajėgumas, vertė Karolį Stanislovą elgtis atsargiai ir laukti patogesnio momento aktyviems veiksams. Radvila aiškinosi esąs nekaltas dėl savųjų dalinių koncentracijos aplink Nesvyžių, tačiau jo aiškinimai mažai padėjo¹¹⁵. Po 1768 m. įvykių Radvilų milicija buvo redukuota iki 560 žmonių, nors ar tas nutarimas buvo įvykdytas, nėra žinoma¹¹⁶. Dalį tos milicijos, o gal ir visą užėmė Juozapas Bieržynskis (Bierżyński). Nepatenkinti Radvilos elgesiu rusai vėl norėjo sekvestruoti jo valdas, bet neiški jo laikysena leido kunigaikščiui laimėti laiką. Nors valdos nebuvo perduotos naujam savininkui, tačiau valdų administravimas buvo vykdomas taip, kad daugiausiai naudos turėjo stovinti Rusijos kariuomenė ir valdytojai¹¹⁷.

Atvykusią su Bieržynskiu miliciją Karolis Stanislovas Radvila norėjo Žmigorode sustiprinti iki 600 galvų, bet matydamas atžygiuojančius rusus perdavė ją Bielsko maršalui Jozefui Miančinskiui (Międzyński)¹¹⁸, kurio divizijos sudėtyje toliau kovojo mūšiuose ir kampanijose. Tarp kitų šios divizijos karių minimi ir Radvilų milicininkai: 130 janičarų vėliava, tokio pačio dydžio šaulių, kita 50 šaulių vėliava, 30 artileristų, 7 husarų eskadronai, iš viso 450 karių¹¹⁹. Ypač pasižymėjo Radvilų milicijos generolas Antanas Šucas, anot prancūzų pulkininko Diumurje (Dumouriez), pats gambiausias karininkas iš visų konfederacijos vadų bei jį lydėję husarai¹²⁰. Šie kariai dalyvavo Lvovo puolime, bandė atgauti Krokuvą¹²¹. Ar tie husarai irgi priklausė milicijai, šiuo metu pasakyti negalime.

---

¹¹⁵ Pasztor M. *Milicje magnackie...*, p. 146.

¹¹⁶ Konopczyński W. *Konfederacja Barska*, t. 1, p. 96.

¹¹⁷ PSB, t. XXX/2, zes. 125, 1987, p. 248–262.

¹¹⁸ Ten pat, p. 254.

¹¹⁹ *Wodzowie i wojsko według relacji Dumourieza z d. 30 kwietnia 1771 r.* // *Konfederacja Barska* // Biblioteka narodowa, Nr. 102, serja I. Kraków, 1928, p. 115.

¹²⁰ *Konfederacja Barska* // Biblioteka narodowa, Nr. 102, serja I. Kraków, 1928.

¹²¹ *Pierwsza obrona Lanckorony 20 lutego 1771 r. Opowiadanie dowódcy, kawalera de la Serre* // *Konfederacja Barska* // Biblioteka narodowa, Nr. 102, serja I. Kraków, 1928, s. 128, 130.; *Ofensywa Dumourieza i porażka pod Lanckoroną według pamiętników Dumourieza* // *Konfederacja Barska* // Biblioteka narodowa, Nr. 102, serja I. Kraków, 1928, p. 132.

Konfederacijos aktyvių veiksmų pabaigoje, 1772 m. pr. Karolis Stanislovas Radvila bandė sustiprinti savo miliciją, dėl to 1772 m. kovo 23 d. konfederatų Karo taryboje pranešė, kad atsiima savo dalinius ir pats imasi jiems vadovauti. Tokius pačius ketinimus jis išsakė ir gegužės mėnesį laiške šių pajėgų viršininkui gen. A. Šucui. Tačiau greitai paleido savo miliciją, tuo sulaukdamas pretenzijų iš karininkų, kurie pasiaukojamai tarnavo savo patrono ir konfederacijos labui, negaudami už tai viso atlyginimo.

Ketverių metų seimo metu Karolis Stanislovas Radvila pasisiūlė 1788 m. pab. savo pinigais įkurti 6 210 karių legioną. Apie legiono steigimo idėją kalbėjo dauguma istorikų, tačiau jie nesigilino į šio projekto esmę. Pradžioje seime kilę susižavėjimo šūksniai, bet vėliau, ypač po F. Potockio pasiūlymo panašiomis sąlygomis parengti 10 000 žmonių legioną, visi atsikvošėjo ir po bandymų sumažinti kunigaikščio „Pone Mielasis” pasiryžimą, projektas buvo palaidotas. Kokią reikšmę Radvilų milicijai galėjo turėti tokio legiono kūrimas?

Kaip rodo archyviniai duomenys, plačiau aptarti kitame poskyryje, Radvilų milicijoje 1788–1789 m. pr. tarnavo 1660–2130 žmonių (skaičiai priklauso nuo ne visada vienodais principais atliekamų skaičiavimų), taigi, jei skaičiuosime plačiau, apie 2 000 žmonių, o jų sudėtis gerokai skyrėsi nuo kuriamo legiono. Abejotina, ar kunigaikštis planavo visiškai atsisakyti privačios milicijos, todėl tvirtinti, kad legioną buvo galima sudaryti milicijos pagrindu, negalima; žinoma, pėstininkai ir artilerija galėjo tapti tam tikru branduoliu, pradiniu etapu, tačiau kalba ėjo ne apie reorganizaciją, o naujo junginio kūrimą. Platus klientų sluoksnis lengvino rekrutavimo galimybes bent jau kavalerijos atveju. Dėl komplektavimo termino pabaigos reikėtų abejoti, kaip ir visais to meto terminais, tačiau, žinant 1788–1789 m. visuomenės ūpą, buvo galima laukti neblogų rezultatų, nors šis verbavimas būtų gerokai apsunkinęs legionui nepriklausančios LDK kariuomenės didinimą. Tikriausiai legiono kūrimas turėjo pasmerkti Radvilų miliciją reorganizacijai ir galėjo tapti jos pabaigos pradžia, nors, kita vertus, tam tikri daliniai ir toliau būtų priklausę kunigaikščiui.

Nepavykus šiam projektui, 1789 m. rugsėjo 11 d. K. S. Radvila

pasiūlė kuklesnį projektą – aprenkti ir apginkluoti dviejų batalionų regimentą, kuris taptų LDK kariuomenės dalimi. Už tai buvo prašoma Radvilų pavadinimo, vadais būtų Nesvyžiaus ordinatai, taikos metu dislokacija būtų Naugarduko vaivadijoje. Pagal sąlygas projektas labai artimas legiono idėjai, tik mažesnis. Šį kartą sutikimas buvo gautas. Kaip parodė praktika, K. St. Radvila regimentą suformavo, buvo jo šefu, dalinį aprūpino ir aprenė. Po jo mirties šefu tapo artimas giminaitis, bet ne iš Radvilų. Tikrasis įpėdinis, Dominykas Radvila, Napoleono karų metu pasirodė esąs neblogas kariškis. Kitų didikų pavydas sutrukdė įgyvendinti Respublikos socialinę santvarką atitinkantį pasiūlymą, nors tai ir buvo puikus būdas taikiai baigti privačių kariuomenių epochą.

1792 m. karo metu Radvilų tvirtovės ir milicijos likučiai perėjo į Lietuvos kariuomenę, dalis jos dalyvavo liūdnei pagarsėjusioje Nesvyžiaus gynyboje. 1792 m. birželio 15 d. prie Nesvyžiaus pylimų atvykus gen. Ferseno pajėgoms, tvirtovėje gynėsi 867 valstybės kariuomenės kariai ir apie 30 karininkų, nors pagal savininko dokumentus, perduodant miliciją valstybei, turėjo būti iš viso 1100. Nesvyžiaus valdas globojančio Motiejaus Radvilos duomenimis, pajėgas sudarė apie 300 kazokų, 300 šaulių, 200 pėstininkų ir 60 artileristų. Po simbolinio pasipriešinimo, birželio 17 d. tvirtovė pasidavė¹²², milicija su visomis valdomis po karo pateko į Rusijos rankas tuo iš esmės baigėsi milicijos istorija.

Išvados

1. Radvilų milicija XVIII a. Lietuvoje atliko privačios ir valstybės kariuomenės funkcijas.

2. Kokybiniu požiūriu XVIII a. viduryje Radvilų kariuomenė buvo pranašesnė už visas kitas karines formuotes Lietuvoje, o galbūt ir Respublikoje, nes ją menkai veikė bajoriškosios visuomenės nuopuolis ir finansinis Respublikos nepajėgumas.

3. Radvilų milicija buvo sukurta ir išlaikoma, siekiant įtvirtinti tra-

---

¹²² Wolański A. Wojna polsko-rossyjska 1792, Warszawa, 1996, p. 514–522.

dicinę kunigaikščių įtaką ir stipriausios giminės reikšmę Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, drauge atliekant kasdienines valdų saugos ir tvarkos palaikymo funkcijas

4. Istoriografijoje įsitvirtinusi nuomonė apie 6000 milicijos dydį yra nepamatuota ir neatitinka tikrovės. Visa Radvilų milicija dažniausiai nesiekdavo 2000 karių, kartais šį skaičių viršijo. Pateiktas toks didelis skaičius galėjo būti pasiektas tik įtraukiant visus nereguliuojamus pašauktinius bajorus, ginkluotus klientus ir kitus karius, tačiau kokybiniu požiūriu negalėjo lygintis su reguliariaja milicija.

5. XVIII a. Radvilų milicijos ir kitų privačių kariuomenių tyrimai yra būtini, vystant LDK karybos istoriją, nes būtent šios formuotės sudarė valstybės gynimo sistemos sudėtinę, o dažnai ir geriausiąją dalį.

6. Jeronimas Florijonas Radvila buvo geriausias savosios kariuomenės organizatorius, padėjęs ne tik Radvilų milicijos formavimo pagrindus, bet ir sukūręs teigiamą jos įvaizdį, kuris pasitarnavo ne mažiau už pačią kariuomenę Radvilų autoritetui tarp LDK bajorijos sustiprinti.

7. Privati Jeronimo Florijono kariuomenė buvo gerai parengta ir išmokyta formuotė. Jos privalumų priežastimi reikia laikyti nenuilstamą savininko rūpestį, kasmetinius mokymus, griežtą discipliną.

8. Mykolo Kazimiero privati kariuomenė yra labai menkai tirta, tačiau ir iš žinomų faktų galima spėti, kad vaidino antraeilį vaidmenį, nes lauko, o vėliau ir didžiojo etmono postas leido remtis valstybine kariuomene. Didžiausi jo didiko nuopelnai yra karo mokyklos steigimo srityje.

9. Karolio Stanislovo Radvilos kariuomenė, skirtingai nuo jo pirmtakų, aktyviai dalyvavo politiniame krašto gyvenime, dažnai stodama į nelygią kovą su valstybine Rusijos kariuomene. Tokia pozicija nulėmė didelius Radvilų milicijos nuostolius, tačiau prisidėjo prie teigiamo kunigaikščių Radvilų, kaip Tėvynę ginančių didikų, įvaizdžio tarp Lietuvos bajorų, formavo konservatyvųjį bajoriškąjį patriotizmą.

10. Istoriografijoje įsitvirtinusi nuomonė, kad po Valkininkų mūšio baigėsi vienos didikų šeimos dominavimo epocha, turi pagrindo, tačiau XVIII a. vid. Nesvyžiaus ir Olykos šakos Radvilos turėjo išskirti-

nę padėti savo turtu, karine jėga ir įtaka vidutinei ir smulkiajai bajorijai.

11. Radvilų giminės patriarchai Jeronimas Florijonas, Mykolas Kazimieras ir Karolis Stanislovas Radvilos, kaip istorinės asmenybės yra užstoti tam tikros nerimtumo, keistumo ir nesuprantamumo skraistės, išstumiant juos iš didžiųjų epochos žmonių būrio. Ši Lietuvos bei iš dalies Lenkijos istoriografijos ypatybė nulėmė menką tikrųjų jų siekių ir atliktų darbų pažinimą.

12. Tolesni ir detalesni privačios Radvilų kariuomenės istorijos tyrimai turėtų padėti atskleisti politinės vidutinių ir smulkiųjų bajorų minties raidą, jos transformacijas baroko ir švietimo epochų sankirtoje, verifikuoti Familijos reformų vertinimus ir Radvilų giminės įtaką karinės minties ir Lietuvos kariuomenės istorijoje.

13. Tolesni šios temos tyrinėjimai yra perspektyvūs dėl pakankamai menkai ištyrinėtos archyvinės bazės, kuri kompaktiškai ir tvarkingai laikoma Varšuvos Vyriausiamė senųjų aktų archyve, tačiau bandymai iki šiol remtis vienu kitu dokumentu ir istoriografija rašyti platesnius darbus nėra pakankami, reikalingos gilios kelerių metų studijos, kur būtų galima atlikti smulkmenišką ir visą turimų dokumentų analizę. Nežinoma XVIII a. I pusės Radvilų valdų apsaugos istorija, ypač silpnai ištirtas Mykolo Kazimiero Radvilos veiklos laikotarpis, neaiškūs ryšiai tarp Radvilų milicijos ir valstybinės LDK kariuomenės, santykiai su visuomene, ekonomine valdų situacija ir Radvilų giminės užsienio bei vidaus politika, nėra pakankamai ištirtas milicijos karininkų sluoksniš, jo sudėtis, komplektavimo būdai, įtaka švietimo idėjų sklaidai. Visa tai skatina imtis šaltiniais paremto didesnės apimties darbo, monografijos, skirtos XVIII a. privačiai Radvilų kariuomenei.

Įteikta: 2004 m. spalio mėn.

Résumé

Milice des Radvila, XVIIe s.

Dr. Valdas Rakutis

Académie Militaire Général Jonas Žemaitis de Lituanie

En XVIIIe siècle l'armée du Grand-duché de Lituanie était peu nombreuse et faible, tandis que l'armée privée de la famille Radvila répondait aux standards de l'art militaire de l'époque car elle était peu influencée par la décadence des nobles et la faiblesse financière de la République. Cette armée remplissait non seulement les fonctions de l'armée privée mais aussi celles de l'armée nationale. La milice des Radvila fut créée et entretenue afin d'affermir l'autorité traditionnelle des ducs et l'importance de la famille la plus forte dans le Grand-duché de Lituanie et en même temps remplir les fonctions quotidiennes de la défense des domaines et du maintien de l'ordre. L'opinion concernant le nombre de miliciens (environ 6000 soldats), qui s'établit dans l'historiographie, est injustifiée et ne correspond pas à la réalité. Le plus souvent le nombre de miliciens des Radvila n'atteignait pas 2000 soldats, parfois ils étaient plus nombreux. Le nombre si grand de soldats pourrait s'atteindre uniquement dans le cas où on compterait tous les nobles conscrits irréguliers, les clients armés et d'autres soldats. Cependant du point de vue de qualité les soldats précités ne pouvaient pas se comparer avec la milice régulière.

Jeronimas Florijonas Radvila (Jérôme Florian Radvila) était le meilleur organisateur de son armée. Il a non seulement jeté les bases de la formation de milice des Radvila mais aussi a créé son image positive qui, pas moins que l'armée même, a beaucoup contribué à affermir l'autorité des Radvila parmi les nobles du Grand-duché de Lituanie. Le souci permanent de propriétaire, exercices annuels, discipline rigoureuse, tous ces facteurs sont considérés comme causes des avantages de cette armée.

L'armée privée de Mykolas Kazimieras (Michel Kasimir) est très peu étudiée cependant même s'appuyant sur des faits connus on peut supposer

qu'elle jouait le rôle secondaire puisque la poste du hetman de campagne et ultérieurement du grand hetman lui permettait de s'appuyer sur l'armée nationale

L'armée de Karolis Stanislovas Radvila (Charles Stanislav Radvila), autrement que celle ses prédécesseurs, participait d'une manière active à la vie politique du pays et engageait souvent le combat inégal avec l'armée nationale de Russie. Pour cette position, d'une part, la milice des Radvila a subi des pertes considérables et, d'autre part, elle a contribué à la formation parmi l'aristocratie de Lituanie de l'image positive des ducs Radvila en tant que nobles défendant leur pays ainsi que la formation du patriotisme conservateur des nobles.

Une opinion que l'époque de la prédominance d'une famille des nobles a pris fin après la bataille de Valkininkai enracinée dans l'historiographie est fondée. Cependant au milieu du XVIIIe siècle les Radvila de la branche de Nesvyžius et Olyka étaient dans une situation exceptionnelle grâce à sa richesse, force militaire et influence sur la moyenne et petite aristocratie.

Les patriarches de la famille Radvila Jeronimas Florijonas (Jérôme Florian), Mykolas Kazimieras (Michel Kasimir) et Karolis Stanislovas (Charles Stanislav) en tant que personnalités historiques sont cachés par un certain voile de légèreté, singularité et obscurité ce qui contribue à leur élimination du milieu des grands hommes de cette époque. Cette particularité de l'historiographie lituanienne et en partie polonaise a décidé la connaissance insignifiante de leurs véritables aspirations et travaux exécutés.

Les recherches relatives à la milice de la famille des Radvila et d'autres armées privées du XVIIIe s. sont indispensables afin d'étudier l'histoire de l'art militaire étant donné que ces formations ont justement constitué une partie du système de la défense de l'État, et souvent même sa meilleure partie. Ces recherches devraient contribuer à la révélation de l'évolution de la pensée politique de petite et moyenne aristocratie, sa transformation au croisement de l'époque du baroque et du Siècle des lumières, vérification des évaluations des Réformes de la Famille et l'influence de la famille des Radvila sur l'histoire de la pensée militaire et de l'armée lituanienne. Étant donné des archives assez peu explorées qui sont gardés, d'une façon compacte et soigneuse, à Varsovie dans l'Archive Principal des Anciens Actes,

l'étude ultérieure de ce sujet est prometteuse. Cependant toute tentative précédente d'écrire des œuvres plus importantes, se référant à un document ou historiographie, n'est pas suffisante car ce travail nécessite l'étude approfondie de plusieurs années qui comprendrait l'analyse détaillée et complète des documents qu'on possède. L'histoire de la défense des domaines des Radvila de la première partie du XVIIIe siècle est inconnue, la période de l'activité de Mykolas Kazimieras Radvila (Michel Kasimir Radvila) est particulièrement peu explorée, sont peu claires les relations entre la milice des Radvila et l'armée nationale du Grand-duché de Lituanie, les rapports avec société, situation économique des domaines et la politique intérieure et étrangère de la famille des Radvila, la couche des officiers de la milice, corps de la milice, manière de sa formation, influence sur la diffusion des idées des Lumières sont aussi peu explorés. Tout cela incite à se mettre à l'élaboration d'une œuvre plus ample, et notamment d'une monographie consacrée à l'armée privée des Radvila du XVIIIe siècle.

Priedai

Priedas Nr. 1. Radvilų milicijos karo artikulų, saugomų Lenkijos vyriausiojo senųjų aktų archyvo, Radvilų archyvo, VII dalies 260 byloje

1. *Artykuły Wojskowe dla Milicyi J. O. Xiążęcia Karola Stanisława Radziwiłła wojewody Wileńskiego*, l. 1–12, 50 punktų, prestroga ir prisieiga.
2. Be datos, artikulų pabaiga, tik 30–51 punktai, pagal rašybą XVII a. pabaiga ar XVIII a. pradžia, l. 14–17.
3. *Artykuły wojskowe na które Oswieconemu Xiążęnciu JMosci Hieronimowi Florianowi z Laski. Xiążęnciu JMosci y Panu macie wy wzajemnie do iego służby przyięte osoby, przysięgą się obowiązać y według tej się sprawować.* 24 punktai ir priesaika. L. 18–26.
4. *Artykuły wojskowe Poniewaz Jasnie Oswiecony Michał Kazimierz Radziwiłł Xiąże [...] Pan nasz Dobrodziej z osobliwym Porządek lubiącym.* 34 punktai, l. 27–33.
5. *Artykuły wojskowe Karol Stanisław Radziwiłł 1771 roku*, 34 punktai, 4 priesaikos: paprasta, po dezercijos Krygsrechto ir husarų karininkų, l. 36–.
6. *ARTYKUŁY WOJSKOWE ponieważ Jasnie Oswiecony Karol Stanisław Radziwiłł Xiąże.* 34 punktai, 4 priesaikos. Yra ryšys su ankstesniu variantu, bet gali skirtis detalės.
7. *Artykuły wojskowe, K. St. Radvilos*, 24 punktų, 2 priesaikos ordinarinė ir ntr, krygsrechtowa ir *Jurament Ich Msci Panów Officerów Garnizonu Fortecy N. N.*, l. 57–69.
8. *Artykuły wojskowe Jasnie Oswieconego Xiążęcia Imsci Hieronima Floriana Radziwiłła [...]. Korroborowane za dyspozycyi y Komendanta na tenczas Fortecy Shuckiey Przepisane. Dnia pierwszego Januarij 1752 Roku.* 34 punktai, 4 priesaikos: ordinarinė, antra, krygsrechto, *Jurament Ich Msciow Panów OFFICYEROW Garnizonu Fortecy Shuckiey*, pasirašytas kunigaikščio. L. 71–79.
9. Be pavadinimo Jeronimo Florijono Radvilos karo artikulai, prie kurių pieštuku prirašyta 1747 03 01, tai patvirtina prierašas arti-

kulų pabaigoje, prieš priesaikas. L. 80–90.

10. *Artykuły wojskowe Jasnie Oswieconego Xiążecia Imsci Hieronima Floriania Radziwiłła [...] Korroborowane za dyspozycyi y Komendy Ludwika Kustyna Rotmistrza Chorągwi Janczarskiej i komendanta na tenczas Fortecy Śluckiej Przepisane. Dnia pierwszego Januarij 1752 Roku.* 34 punktai, 4 priesaikos: ordinarinė, antra, krygsrechto, *Jurament Ich Msciow Panów OFFICYEROW Garnizonu Fortecy Śluckiej*, pasirašytas kunigaikščio. L. 71–79.

Priedas Nr. 2. Jeronimo Florijono milicijos kareivio karinės priesaikos tekstas¹²³.

Ja NN Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Troycy Świętej Jedynomu y wszystkim Swietym, ze ja Jasnie oswieconemu oswieconemu Xiążeciu Imci Radziwiłłowi Chorążemu Wu Wo Xięstwa Littego Przemyskiemu Sądowemu Krzycewskiemu etc. Staroscie Birze Szeberde y etc. wiernie za Żolnierza służyć obiecuje y to co mi w przeczytanych artykułach przykazano y Zakazano dotrzymam tudzież we wszystkich przypadkach y Okazyach tak się sprawowaac będę, iako na Honor wahaiącemu Żolnierzowi przystoi y należy, Ober y Unter officyerom moim, przelożonym należyty Respekt oddawać powinien będę, przeciwko żadney kommandzie nieprzeciwiąjąc się tak mi P. Boże dopomuz y Męka Przenayświętsza Syna Twego, a Pana Naszego JEZUSA CHRYSTUSA. AMEN.

A , NN, prisiekiu visagaliui Ponui Dievui ir ventajai trejybei viename asmenyje, ir visiems šventiesiems, kad aš, šviesiausiam kunigaikščiui LDK vėliavininkui Pšemisko teisėjui Kryčevo Biržų, Šeberdos ir t.t. seniūnui Radvilai, ištikimai kareiviu tarnauti pasižadau ir tai, ką man perskaitytuose artikuluose įsakys ir draus laikysiuos, taip pat visais atvejais ir aplinkybėmis taip elgsiuosi, kaip garbę turinčiam kareiviui pritinka ir priklauso, karininkams ir puskarininkiams, mano viršininkams priklausomą pagarbą duosiu, jokiai įsakymui nesipriešinsiu, taip, kad man P. Dieve ir Švenčiausia Tavo sūnaus, o mūsų viešpaties JĖZAUS KRISTAUS auka padėk. AMEN.

---

¹²³ 1752 01 01 Jurament žolnierza. L. 76–77.